
Віктар Казько

...Я пішу як думаю,
наколькі хапае майго дыханьня.
І толькі пра тое, што адчуваю
і бачыў на свае очы...

Час пярэваратня,

альбо Як я сыплю цукар

Я, зразумела, голы і босы, але, каб не застацца яшчэ і галаслоўным, некалькі прыкладаў з майго жыцця.

Прыватнае выдавецтва надрукавала маю аповесьць для школьніх бібліятэк. Дзяржава сёньня такой драбязой амаль не займаецца. Пераклала ношку на прыватнікаў: хочаш нешта выдаваць і сам есьці, будзь ласкавы, – забяспеч школьнія бібліятэki. Распаўсюджаная практика. І ня толькі з мастацкімі творамі – усёісны, бяскры́дны і ўзаконены дзяржаўны рэкет, ясак, ва ўсім айчынным бізнесе і прадпрыемствах. Тым жа нявінным рэкетам-ясаком заняты сёньня на бацькаўшчыне, пэўна, кожны наш працаўнік, з павернутымі да імгненнага прыбытку мазгамі грамадзянін.

Кніжка выйшла. Мне прапанавалі ў лік ганаару трывалы асобнік. І ўсё. Ні капейчыны болей. Меней таксама – ні грошика. І цяпер, калі я некаму са знаёмых ці сяброў падпісваю кніжку, папярэджваю: адну трывалы

*Працяг.
Пачатак
у №1 (20).*

тую майго ганарапу мы з вамі, можаце лічыць, уседзелі, прапілі.

І гэта зусім не выключэнъне з пісьменьніцкага жыцця. Выйшла другая кніжка з майм творам – ганарапу адзін асобнік. А да яго яшчэ і намёк: варта было б і даплаціць за выданыне. Выйшла трэцяя кніжка. У дзяржаўным ужо выдавецтве. Зноў жа прапанавалі разылік кніжкамі: мо, распаўсядзіце самі сярод сваіх чытачоў, сяброў-пісьменьнікаў. Я хацеў сказаць, што вы ж, мае дараражэн'кія, таксама заплацілі ім не грашыма, а натурай. І браткі-пісьменьнікі, прафесіяналы, а сярод іх і з міжнародным прызнаньнем, сёняня такія ж жабракі, як і я. Але кланавы гонар не дазволіў жаліцца, прарвалаася набалелае:

— Ня трэба, ня трэба мне вашай ласкі. Недзе таксама, пэўна, пакутна існуе прэзідэнцкі фонд. Пералічыце мае грошыкі ў яго – на бібліятэку, што будуеща пад нашыя ж кніжкі. Няма чаго абдзіраць медсясыцёр і трактарыстаў. Хай і пісьменьнікі парупяцца. Пералічыце іх на той жа славянскі базар: съявай, мой народ, съявай, мая краіна, калі ў цябе ёсьць такія слынныя і галастыя запявалы. На касыцомык яму пералічыце, бо ён мо таксама атрымлівае заробак – у мелодыях-гуках, цэгле і съпецбоінгах. Калі зьбіраць ужо ясак, то з усіх і з кожнага.

Крыху пазней сам пра сябе падумаў: а мо якраз у гэтым і хаваецца нашая сярмяжная шэрэя праўда, дазваныя голае нашае гора. Дапаможам жа яму з пустой кішэні нашай, бо, калі там нешта завалялася, усё роўна вышныпарыць, забярэ, як адабраў ужо хату. Дапаможам нашаму гору з жабрацтва нашага і на песні, і на скокі, скінемся яму на буквар, на чарговы *ошеломительны* ураджай зялёнага гарошку, морквы і гэтага самага горагоркага – цыбулі, а па-расейску – луку, якія ён настойваў усім нам вырошчваць. Забясьпечым белы съвет цыбулькай, упрыгожым моркаўкай, аздобім зялёным гарошкам. А пасыля – як наямося ўжо – на імпарт, на імпарт, а самі – туды, туды: у нацыянальную бібліятэку і ў мален'кую-мален'кую труну па кнігарнях сталіцы, разыдземся па сваіх прыватных могілках у сталіцы. Бо ў правінцыі нас ужо даўно няма. Няма нават і знаку ад магілак наших.

Так ужо склалася, што па мінулай вясyne давялося наведаць і прайсьціся па апетай Купалам зямлі на рацэ Арэсе. Да ракі і зямлі я вярнуся яшчэ трохі пазней. А пацуль што, як уводзіны, пра знаёмыя з кнігарнямі і месца, адведзенае кніжкам у вясковым і раённым гандлі, пра месца прыгожаму беларускаму пісьменству на пераўтворанай зямлі па-над ракой Арэсай.

Самой ракі, праўда, я ня пабачыў, не пашанцавала. Бо сёньня нашыя ракі ў большасці сваёй нябачныя, як славутая на ўсе стагоддзі Няміга, крывавыя берагі якой яшчэ і цяпер аказваюць сябе. Але ў тых берагах вады ўжо няма. Хаця ўсім вядома, што яна была і нават сёньня яшчэ ў мураваным скляпеніні бруіцца гарадскім брудам у Сьвіслач, а каб хоць краечкам вока зірнуць на самую рэчку каму выпадае. Так і шмат іншых наших рак. Жывуць яны на школьніх пажоўкльых картах ды ў памяці старых людзей. І то толькі назовам сваім. А каб убачыць, трэба выбіраць месячную і зорную вераб'иную ноч, калі гудзе і стогне вецер і нябожчыкі пачынаюць бойку з нечысьцю, нежыццю, вось толькі тады праз зреджаную хмару можа прабліснуць з глыбіні стагоддзяў зьведзеная сёньняшніяй набрылдзю, съёклая ўжо ціхімі водамі ў Лету рэчка.

Мне такога імгненьня не было даравана. І гэта было мо і добра. Бо з тым, што засталося ад былой красы Арэсы я сустракаўся раней. Вярэдзіць лішні

раз сэрца плакальшчыку не з рукі. Хапала сълёз і іншым. Пярэварацень чалавек звёў ня толькі речкі, кінуўся зводзіць, перабудоўваць съвет, падкладваць яго пад сябе, як памперсы ці тыя ж пракладкі з крылцамі, падцягваць усё да свайго хіжага ненажэрнага лыча. Перайначваць ня толькі навакольную прыроду, але і саму існасьць нашага зямнога быцця, чалавека і яго званьне. І чалавека тут, на Палесьсі, пракаветнага захавальніка і вартайніка непадробнай шчырасыці, пяшчоты і прыязнасьці свайго краю амаль што не засталося. Хаця мясыціны што ні на ёсьць запаветныя, варожа насыцярожаныя і ваяёніча натапыраныя, нязгодныя з ціхім адыходам съледам за сваім речкамі ў нябыт. Вельмі прыдатныя для партызанства мясыціны. Недалёка адсюль была Рудабелка, ці, па сёньняшнім дні, блазнаватае і недарэчнае, – пасёлак Акцябрскі. І дарога да Рудабелкі, хаця і прастрэленая бруднаватым асфальтам, хуткаснымі жукамі легкавушкамі пралягала праз такую дрымучую першастворанасьць, што міжволі хацелася съцішыцца, азіруніцца і паглядзець ці няма паблізу, ці не затрымаўся тут яшчэ і сам творца гэтай першабытнасьці.

У свой час сюды, да Рудабелкі, не дапяў нават Гітлер са сваім войскам. І над сельсаветам ці пассаветам, як ганарыліся савецкія наменклатуршчыкі, з першых дзён бальшавіцкай улады лунаў чырвоны сцяг. На што людзі больш зямныя і далёкія ад палітыкі слушна даводзілі: сцяг быў белы, амаль белагвардзейскі. Но ці мог жа ён засташца ў адным пралетарскім колеры больш за семдзесят гадоў.

Не, усё ж дасыціпныя людзі жылі ў глухамані, так далёка ад Гітлера і Сталіна. Дасыціпныя, хаця і бедныя. Ня маючы нават грошай, каб памяняць сцяг адпаведна дзяржаўнаму ладу. Не спрыяле ўсё ж дзяржаўнасьці і нараджэнню дзяржаўных патрыётаў глыбінка, глуш.

А яна тут была непадробная. Нязгладжанасьць яшчэ бароў і дуброваў, чароту, трыснігу і багнаў, дрыгвы, у якіх губляўся і глух чалавечы голас. І сам чалавек, калі ня меў галавы, ці задзіраў яе ўжо вельмі высока, замахваўся на вяршэнства, адразу ж некуды зынікаў.

Першароднасьць, першабытнасьць захаваліся і нават памножыліся тут сёньня. Але калі раней яны былі па-лясному спагадлівымі і прыязнымі, крынічна чыстымі і сувежанькімі, што кулідка хлеба, якая толькі-толькі з печы, з ліста капусты – жаданая і прывабная, то цяпер яны пераўтварыліся ў нешта неахайна паголенае і агрэсіўна злоснае. Мо часткова таму, што адсюль пачаў адыходзіць, зынікаць няведама куды, іншым разам і на той съвет гаспадар, хадзяін. І ці не з адыходам апошніх магіканяў, беласкурых палескіх індзейцаў (гавару пра гэта таму, што не ўпершыню коўзаюся проста так па тутэйшых барах і балотах), край гэты паціху пачаў пераўтварацца ў ту ж індзейскую рэзервацыю, у ім сталі праглядваць, адчувацца нейкая спуджанаścь і трывога. Дзікаватасыць. А дзе-нідзе, на маю думкі, і зьдзічэнъне. Паўсюдна зъмянілася, перакінулася і жыцьцё, і чалавек, звыкла ўстаялы асяродак яго існаваньня: ад шыльдаў, зразумела, толькі не на тубыльскай мове, што нарадзілася і выйшла з гэтых бароў, рэкаў, балотаў і багны, да чалавечага духу, прыроды ўжо самога чалавека.

І Палесьсе стала краем страchanага гонару і мовы. Тоё, што ня здолелі зрабіць фашысты падчас вайны, непрыкметна і ціха ў мірны час зрабілі свае. Моладзь гаварыла толькі падкрэслена па-руssкую. Людзі больш сталага веку – на неймавернай трасянцы. Ад адной і другой гаворак у краіне страchanай мовы пруцянеў і скручваўся ў парасячы хвосьцік асінавы ліст. А сівіны хвост

– наадварот, весела разгортваўся да ўсьмешлівай парасячай сракі. Бо гэта такая цяпер у іх была морда, такі іх твар. Бо ў краі страchanай мовы, страchanага матчынага слова, зрады свайму бору, балоту і ручаю ў пярэваратнёў інакшым ён і ня можа быць. Дзякую Богу, што хоць такі ды застаўся, ёсьць на што калі ня шапку, то прэзерватыву надзець.

І паныла стогне, смыліць душа. І ніхто ня можа адказаць чаму. Калі морда крывая, нечага на люстэрка наракаць. Нечага, але ж... гэта не чужая, менавіта твая морда, твар души тваёй. Чаму ж ты з ім так, што ні самому паглядзець, ні людзям паказаць. А ў бацькі твайго было яшчэ нічога. А ў дзеда дык увогуле – пчолы на яго ляцелі, у барадзе мёду шукалі, пылком кветак вочы ясьнілі. А да цябе хто можа прыляцець? Тая ж пчала яшчэ за сто метраў ад цябе прытомнасць страціць, долу ляжа. І калі выжыве – усё роўна паўпасекі атруціць і сама назаўсёды калекай застанецца. Мо таму яны і зводзяцца: дыхаць ім паблізу чалавека няма чым.

Ные, смыліць душа, хаця пчолаў, як гавораць, на развод яшчэ трохі засталося. І дзе-нідзе, як і раней, яшчэ стаяць нашыя бары і дубровы, воды нашыя ўжо, лічы, трэцяе дзесяцігоддзе як прагорклі, але ж цякуць, бягут, усё ў ту ю ж бясконную вечнасць. І неба над галавой за апошня гады хаця і паніжэла, прыпала да наших плячэй, а не абрынулася і, можна сказаць, пакуль што вечнае. Іншая справа, што ў цябе ўкралі гэтую вечнасць, нават не саму вечнасць, а тваё адчуванье яе. Памянялі на нябачнае і немае ў сусьвеце, згвалтаванае немаведама кім тваё зямное імгненьне. І баліць, ные душа, хаця і ведае, што боль яе імгненны, але ж зноў гэты боль яе, і на нікога не перакласці яго, і не падоўжыць, не паўтарыць. Цяжка, цяжка жыць, а тым больш адыходзіць з болем. Вось таму і апякаецца душа, гледзячы на афіцыйныя раны ва ўладных гмахах пад чужым табе съязгам. У гмахах, будынках ля параднага ўваходу, у якія, сувежа ці подаўна, зарубцавалася ўжо рана – жыўцом зьдзерлі, белі кувадламі, рэзалі аўтагенам, выгрызалі рэзакамі і зубіламі беларускае слова – шыльды на матчынай мове.

Мова гэта, гэта слова, што сёньня прыемна прыгадаць, па старой традыцыі савецкага яшчэ часу, мелася ў кожнай вясковай краме. У кожнай краме мелася невялічкая палічка-труна – кніжны куток, дзе часам суседнічалі выбітныя, але непажаданыя ў горадзе расейскія выгнаныні – дысідэнты ці на-паўдышідэнты, якія ў сталіцах ішлі толькі з-пад крыса, сышлілыя, але ж таксама неabdзеленыя ўвагай майстры і чалянднікі айчыны. І па старой, невылечнай ужо кніжнай фобіі, як цуцык да тэлеграфнага слупа, я імкну да прыемнай сустрэчы і гаворкі ў такі куток. І паўсюль мяне чакае расчараўванье.

Якога толькі хламу там няма. Далібог, калі б быў сабакам, не пасаромеўся б, у той куток адно па гэта і бегаў. Не, самі кніжкі былі сувежа съпечаныя, супер-сучасныя, ніводнага даведніка прафгрупорга ці камсорга. Усе звышактуальныя і край неабходныя, як я лічу, вёсцы кніжкі: “Всё о сексе”, “Сексуальная катастрофа”, “Омоложение и сохранение мужской силы”. І як радасць вёсцы, проста настольная кніжка – “Выращивание огородных культур на приусадебном участке”.

Думaeце, хлушу, дуруся, перабольшваю? Стрымліваю, стрымліваю сябе! Каб пераканацца ў гэтым якому-небудзь недаверліваму Фаме ці Луку, ня трэба ехаць далёка на сяло, у тыя вёскі, дзе шалеў ад шчасця я. Зазірніце ж на вітрыну першага кніжнага кіёску ў горадзе, у сталіцы. Будзеце адукаваныя шмат лепей, чымсьці ў якім-небудзь замежным, галандскім ці шведскім бардэлі. І налюбуецеся, і атрымаеце інструкцыі на зразумелай і

дасту́пнай сёньня кожнаму дру́гой, а на самой спра́ве – першай і адзінай дзяржа́йной мове.

Край страчанага гонару, страчанай мовы і перакуленых нябёсаў і мазгоў, мала чаго маючи свайго, жыве і жывіцца толькі недзе і нечым прыкрадзеным, чужынскім. Ад розуму, газу, кніжкі – да тэлевізійнай скрыні. Недарэмана ж кажуць нашыя суседзі: коль пошла такая пъянка – реж последний огурец.

Вось мы і жывем, як у апошні дзень Пампеі. Ад сваіх гуркоў у нас засталося толькі званыне, абalonка, зярняткі, насынне, выедзена **датла**. Тоё, што гучна завецца духоўнасцю сканала, спачыла ў летаргічным съне. Адляцела абражаная і скрадзеная майстрамі варажбы і вядзьмарства, чарапічымі пасамі з айчынных амбонаў так званага нацыянальнага тэлебачанья прафесійнымі заклікальнікамі **гадаў**.

Гэтаму ж услугоўвае, пасуе і адпавядае асартымент ужо больш мажных гарадскіх кнігарняў. Там вы абавязкова сустрэнце «Энциклопедию приворотных заговоров и заклятий» (адчуваецце розыницу: сапраўды ж, што гэтыя вясковыя вядуны ў нячыстай сіле разумеюць, а тут амаль акадэмічна: Энциклопедия!), «Энциклопедию белой магии», «Энциклопедию чорной магии. Полную антологию проклятий, заговоров и порчей. Заговоры сибирской целительницы» і плюму загавораў іншых *целительниц* – ад Масквы да Уладзівастоку. Расейскага паходжанья і маўлення нежыць загаворвае зубы, захлінае, зачароўвае Северо-Западны край. І пэўна, не здарма яны труцяць нас астралагічнымі календарамі, любоўнымі прываротамі і адваротамі.

Сыпіс падобнай літаратуры можаце бясконца працягваць самі. Ён сапраўды ня ведае межаў. Кніжная нахабная экспансія, як нашэсьце чарцей, пошасьці, гіцаляў, цмокаў і вурдалакаў з ваўкалакамі, больш расейская. Але нямала люцыферыць, зноў пераважна на рускай мове, і сваіх, дамарослых д'яблаў і д'ябалятаў. І іх экспансія, д'ябалізацыя, далёка не бяскрыдная, як некаму можа паказацца. Ня простае абалваньванье насельніцтва. Яно бярэ пачатак з нізоў вёскі. З глыбіні.

З глыбіні жыцьця пачынаеца дэблізацыя народу, пазбаўленне яго свайго духу, існасці. Непрыхаваная пропаганда сатанізму. Амаль што канвеернае, тэхнагеннае стварэнне пярэваратняў. Новай сутнасці чалавека, як некалі гомасавецікуса. Чалавек жа разумны непатрэбны анікай уладзе.

Нежыць, Сатана зьяўляюцца на съвет, калі ў іх адчуваецца патрэба, у смутны час і ў засмучанай краіне іх блытаюць з месіяй. Народ жа ўжо зьняможаны, стомлены, канае ад безнадзеінасці: нідзе ні пробліску съяціла, спадзявацца няма на каго, тут ужо не дапаможа і славутая, пракаветная працавітасць і памяркоўнасць. Бо ні праца, ні розум даўно ўжо нікому ў наш час не патрэбныя – яны сёньня ці ня самы надзейны сродак самазабойства, самазнішчэння: куды ні кінесься – усюды цемра, цемра, цемра. Вось з гэтай цемры і нараджаеца Сатана. І нас рыхтуюць да яго зьяўлення. Падрыхтавалі ўжо. І таму як агню баяцца нашага матчынага слова, бо яно як асінавы кол у магілу пярэваратням. Баяцца творцаў, кожнага, хто мае сваё слова. Нячыстая сіла хаўрусе ў толькі з дрымучым невуцтвам, цемраштвам. І тое, што адбываецца з беларускай мовай, з Саюзам беларускіх пісьменнікаў – зусім не выпадковасць. Хутчэй, як некалі казалі марксісты, асэнсаваная неабходнасць. Асэнсаваная неабходнасць у час пярэвратняў.

Каб ня щокнула ў нейкую звышпільную галаву, што я на нешта ці некага тут намякаю, паклёнічаю, неканструктыўна нешта крытыкую, палітыканствую, адразу ж павінен агаварыцца. Я пішу як думаю, наколькі хапае майго дыхань-

ня. І толькі пра тое, што адчуваю і бачыў на свае вочы. Чаго пазъбягаю і каму ня веру і ніколі не паверу – палітыцы і палітыкам. Як толькі яны пачынаюць з уласыцвай ім непадробнай шчырасыцю запэуніваць, пераконваць мяне ў сваёй любові і нават не любові, у нейкай сваёй добраі справе ці ў добрых сваіх намерах, я адразу пачынаю прыкідваць: дзе ж гэта яны нагадзілі ўжо і пачынаюць, як тая кошка, заграбаць. Нагадзілі ці толькі намервающа нагадзіць і загадзя папярэджваюць, падрыхтоўваюць да чарговай сваёй брыдоты. І да сёньняшнягя дня ніколі яшчэ не памыляўся ў высновах. Таму што, як ужо недзе тут казаў: той, хто прывык да чалавечынкі, ніколі не пагадзіцца есьці гавяду, ялавічыну.

Пошасыць сёньня, як некалі ідэі камунізму, ня мае і плюе на якія б то ні было межы, абмежаванаасыці. Гэта цяпер адна з самых прыкметных разнастайнасцяў звязы інтэрнацыянальнай ці рэфармаванага дваццаць першым стагоддзем інтэрнацыяналізму, які неўтایмавана кідаецца ад гарачага да халоднага, ад непрыхаванай здрады свайму народу і бацькаўшчыне да самага гідлага чарнасоценнага патрыятызму: непрыхаванай хлускні ачмурэння старога і немаўляці, абалваньваныя іх да поўнай і канчатковай дэблізацыі. І як ні сумна пра тое гаварыць, мне здаецца, што часткова ідзе гэта ад того, што сама ўлада, шматлікія кіраўнікі і правадыры новай сьветлай будучыні, што прыгаломшыла зноў людзей, у парашунаныні са сваімі папярэднікамі і з быльм часам прыкметна адурнелі. Адны адпілі мазгі, у другіх іх адобраў насыледны сіфіліс, а трэція тых мазгоў і ня мелі. І цяпер сутаргава штукаюць іх у сабе, ня ведаючы нават, што гэта такое і з чым яго ядуць. З раніцы свайго жыцця спазнаўшы, уразумеўшы адну толькі думку: паствуham, калгасу мазгі непатрэбны. Народ больш прагне вытлумачальна сярэдняга, шарлаговага інтэлекту, каб стаць з ім побач, быць на адным узроўні ў барацьбе, хмелі і пахмельлі.

Уладная іерархічная лесьвіца пачатку дваццатага, а мо і канца дзевятнаццатага стагоддзя, падламілася. І з яе прыступак, як перасьпелыя груши, пасыпаліся фройліны, мадамы, цары і царэўны. А падламілася лесьвіца, струхлявелі прыступкі таму, што пачалі падымацца па ёй не прынцы і інфанты, нашчадкі ўладароў, а насыленныя фамільныя хваробы, спароджаныя адмысловым кланавым уладным вірусам, што да гэтага ціха-мірна хаваўся ў шапцы Манамаха.

З той шапкі, як з чортавай торбы, і пачалося на съвеце выраджэнне ўлады. Таму што яна, калі ня кроўна, то духоўна здаўна, нашмат раней, чымсыці да гэтага даўмейцца пралетарыят, параднілася і аб'ядналася між сабой. Крывей. І тая іх кроў ня вытрымала вялікага напружання жыцця.

І ўжо напачатку дваццатага стагоддзя, дзе гвалтоўна, прымусова, а дзе і па згодзе, у гемафільна-блакітную немачнную кроў уладароў улілі кроў съвежую, хатця і больш подлага, вяскова-праклетарскага паходжання. І гэтае злыццё, помесь крыві, спарадзіла мешанцаў. Гармоніі не атрымалася. Мешанцы адчулі дзікі съверб. Насыленны съверб, што сыходзіў ад шапкі Манамаха: галава ў Сенікі, што ўхапіў яе, аказалася не па шапцы. Съверб ад шапкі Манамаха, якая прывыкла, каб яе здымалі са съмердаў, з Сенікі, разам з галавой. І адначасова то быў пракаветны ўласны съверб Сенікавай галавы.

Крывавы съверб эпохі і зямлі. Час і зямля праглі чалавечай крыві.

І хлынула чалавечая кроў. Нягэла царская, гемафільна-блакітная і беззаганна здаровая, подлая. І мешанцы хапілі, прыпалі да той крыві і перакінуліся ў ваўкалакаў. Сталі пярэваратнямі. І ўсчалі, не зважаючы ўжо на нікога, ўтва-

раць па ўсім съвеце вялікую кроў. Абяскроўліваць зямлю, бо жылі не па зямных, чалавечых і царскіх законах. І нават не па паняццях крымінальных. Па законах і паняццях сваіх, ваўкалачых, кожны дзень новых. І кожны дзень крывавых. Больш крывавых сёньня, чым учора. А яшчэ больш заўтра – пакуль зямля не захлынешца ва ўласнай крыві. Пакуль яна ня вырачаща чалавечага духу ў сабе.

І, здаецца, на стагоддзі адладжаныя сістэмы пачалі бурыцца. Ня толькі і зусім не таму, што зыржавелі, прагнілі ад крыва, а з-за адсутнасці сістэмы. Сістэмы, якая б здолела трymаць дурня-правадыра ў лейцах. З-за адсутнасці адчування і разумення народу, краіны – дзяржаўнасці. Боскага прызначэння ўлады. І гэта хвароба, гэта зъява сёньня – планетарная. Хаця кожны раз прайўляеца па-новаму.

– Россия, ты одурела! – выгукнуў некалі вядомы савецкі філосаф і літаратуразнаўца Юрый Каракін. Тады гэта падалося абразай. Але, як высьветлілася значна пазней і сёньня яшчэ працягвае высьвятляцца – то было папярджаньне.

Адурэла ня толькі Расія. Адурнёў увесь съвет, нашае жыццё. Калі ж гэта толькі рабілася на зямлі ў адзін час, у адносна кароткае імгненьне – няпоўны нават век аднаго пакалення людзей – столькі відавочнага глупства, злачынства, пошасці і брыдоты. Уражанье, што недзе пад час мо землятрусу ці іншага стыхійнага бедства: выбуху чацьвёртага блоку чарнобыльскай атамайнай станцыі разам з вогненнай лавай, попелам і тлом на съятло Божае з пекла выхапілася столькі аднойчы пахаваных ужо, непатрэбных съвету людзей, што яшчэ пры першым нараджэнні былі абвешчаныя як найвялікшыя злачынцы сусьвету і заяўлены ў касьмічны вышук. І ўсе гэтыя колішнія злачынцы, як мышы, папаўзлы не пад венік, а да ўлады. Пішчом пашыліся да трону зямнога. І, карыстаючыся імгненьнем, пакуль творцы, Зямля і людзі не спахапіліся, – гадзяць, гідзяць, гнюсяць.

Маленкі, шэры, шараговы чалавечак, што выйшаў на арбіту, дарваўся да ўлады, больш за ўсё бацца, каб яго ня засцілі, не засланілі: сонца павінна быць відно з усіх бакоў. Наш Цэзар вышэй за ўсіх іншых Цэзараў. І таму, калі не стае магчымасці съвяціць з вышыні, калі німб вакол галавы больш съмярдзіць, чымсьці зъяе, і не хапае, не хапае росту, каб падвысіцца, хаця б парынацца з высокім – выйсьце адно: падкаратаць гэта высокое, падагнаць усіх астатніх хаця б пад свой памер, розум і рост. Так пачынаецца балванізацыя. І што самае страшнае – балванізацыя не народу цяпер ужо, бо, як кажуць, розум нікуды ня дзенеш, нідзе не схаваеш. Асабістая балванізацыя ўлады і ўладара ў іх імкненьне *держать и не пуцать*, адсачыць і пра-духіліць усе спробы народу падняцца з каленяў і стаць людзьмі.

Так зводзяць на нішто, апускаюць адразу ўвесь народ, зводзячы яго да свайго ўзроўню, свайго інтэлекту. А каб безумоўна ўжо дамагчыся гэтага, трэба той народ справакаваць яшчэ да нейкага відавочнага, а лепш яшчэ і пачварнага глупства. І распачаць з tym глупствам, а заадно ўжо і з народам змаганье, каб даць народу сцяг, а гэта значыць самога сябе. І вось тады і толькі тады можна адчуць сябе Месіяй.

Старыя і крывавыя мроі і трывальненія вялікіх правадыроў усіх часоў і народаў. Але, пэўна, толькі цяпер гэта закарэлая паранойя і шызафрэнія пачынаюць зьдзяйсняцца. І за гэтым, калі меркаваць па tym, што адбываецца, творыцца вакол культуры, навокал чалавека – вялікая будучыня. Чалавечства падрыхтаванае ўжо выканаць спрадвечную мару правадыроў.

Уладзе, узрошчанай сучасным тэлебачаньнем, затлуміла галаву бязглудае адчувањне ўсёдазволенасыці і беспакаранасыці, чаго, дарэчы, прагне, жадае і народ, седзячы на дзяржаўнай наркаце, перад тэлевізарам. Збылася нарэштэ векавая мара чалавецтва аб роўнасці. Душы не чутно. Народ і ўлада гатовыя зыліца ва ўзаемным экстазе.

Чалавек, жывучы ў атачэнні сабе падобных, абуджае так званую, усюды рэкламуемую сёньня жыццяздольнасць, амаль першабытную прадпрымальнасыць і практычнасць. І, па Дарвіну і Паўлаву, ці не апускае сябе да пячорнасці, да інстыктаў, бо і жыве толькі інстынктыўна. Цалкам па Фрэйду і Юнгу. Без замілаваньня і павагі да жыцця, кіруемы спрэс аднымі толькі інстынктамі. На ўзроўні прасьцейших. І тут я вымушаны прызнацца, калі быць шчырым, чымсьці так жыць – лепей, прывабней самому перакінуща ў ваўка, набыць волю і свабоду. Каб стаць самім сабой – самому пайсыці ў пярэваратні. Мояны нас куды-небудзь ды ўсё ж вывядуць – прывядуць да чалавека.

А ў пярэваратні нас вядуць сёньня ўсе. Да гэтага нас падштурхоўваюць нашыя посьпехі і дасягненыні апошняга часу: эканамічныя, спартыўныя, а найбольш культурныя, прапагандуемае сёньня мысьленыне, мастацтва, слова і, вядома ж, кніжка. Канчатковая духоўная прадукцыя народу і краіны, спажыўцамі якой мы зъяўляемся. Спажыўцамі і мімаволі вытворцамі. Творцамі.

У адным з вясковых магазінаў, уражаны вядзьмарскім шабашам, я запытаяў у прадаўца:

— А проста пачытаць у вас хоць што-небудзь ёсьць? Не, нават не на беларускай мове. Хай будзе хоць на кітайскай, якой я не разумею.

— Вы думаеце, нам самім з гэтым падабаецца з дня ў дзень стаяць? Секс, секс і сатанізм. Няма нічога больш і на базе. Бярэм і распаўсюджваем, што даюць, што ёсьць.

Тое ж самае амаль слова ў слова мне адказалі прадаўцы кнігарні ў горадзе і ў кніжным кіёску на аўтобуснай станцыі ў раённым цэнтры.

І хай ня хлусяць сёньняшнія новасьпечаныя ідэолагі, дойліды беларускай культуры, рупліўцы матчынай мовы, хай ня хлусяць, што на беларускую кніжку ну зусім няма попыту. На туалетную паперу ў савецкага народу таксама не было попыту. Ці ж можа быць ён на тое, чаго няма ў прыродзе? Што можна ўзяць і прынесці ў хату з могілак? Беларускую кніжку звяялі на нішто. Ідзе вялікае і радаснае чаканьне, калі сканае апошні беларускі пісьменнік. І адыход іх, іх выміранье началіся ўжо.

Да прыкладу, съмерць двух, вельмі розных па складу характару і адносінах да жыцця творцаў. Васіль Быкаў, Іван Шамякін.

Быкава ўлада ненавідзела. Шамякіна любіла ці рабіла выгляд, што любіць, адначасова даючы прэміі і высьпятка. Але ўладныя афіцыйныя адносіны да съмерці такіх палярна розных фігураў можна лічыць амаль што аднолькавымі, падкрэслена адчужанымі. Аддаць апошняе і прыстойнае, вартае чалавека: даруй і бывай Васілю Быкаву ўлада ня без пагарды адмовілася. Адыход Івана Пятровіча, у нечым эпохі савецкай беларускай літаратуры, сацрэалізму, супаў з правядзенiem усенароднага рэферэндуму, якім узаконівалася парушэнне Канстытуцыі краіны. І таму, каб не перашкаджаць ошегомітнай перамозе над законам, не пахінуць і не засмуціць народ, ня зьбіць яго з апладысментамі, што ўжо рыхтаваліся пад съяткаваньне новай элегантнай перамогі, чытачоў і прыхільнікаў Івана Пятровіча, можна лічыць, адлучылі ад пахаваньня народнага пісьменніка. Усе на ім былі толькі званыя, ад улады да творчай эліты,

больш па разнарадцы, што стварала масавасць, прысутнасць народу – студэнты, салдаты, прадстаўнікі радзімы пісьменніка і чаліднае чынавенства. На могілках амаль не было пісьменнікаў, бо іх яшчэ раз абразілі, як і родных Шамякіна, як і яго самога. Пасъмяротна ўжо. Не далі апошні раз прылегчы ў хаце, якую ён і пабудаваў, – у Доме Літаратара. Труну з нябожчыкам паставілі ў Доме Афіцэраў.

І пахавалі Шамякіна, у параўнаньні з пахаваньнем Васіля Быкова, амаль што ўпотай, без асаблівага розгаласу ў друку, вартага яго памяці і працаў-ітасці. Ціхенька і хуценька, хаця зынешнє і напышліва.

Вось так разьвіталіся з народным пісьменнікам яго ўдзячныя чытачы, людзі, якія пры народзе скільныя да ўзынёслых словаў пра тое, што яны выраслі на яго творах. Так, пэўна, непрыкметна ў свой час выміralі ма-манты. Але, у адрозненіне ад нас, яны вялікія і кашлатыя. І біўні яшчэ маюць, каб прашибца праз тысячагоддзі. Здольныя праламаць час, праляжаць у зямлі да таго, як спрахнуць, не адну эпоху. Пакуль нейкі дурань не спатыкненца аб іхнюю костку, не пачне глыбакадумна калупаць у носе: што б гэта такое магло быць? А ў чалавека, хоць ён і пісьменнік, зубоў тых, клыкоў і на яго век не хапае. Што ад яго можа захавацца нават не на тым – на гэтым съвеце, ня згадваючы ўжо нічога пра сусьвет. І гэта калі чалавек яшчэ ніштаваты, а калі пасрэднасць – праляцела міма яго зямля, як куля, і не адчула.

І ці варта тады наракаць, што зводзіцца жыцьцё. Застаецца адзіны толькі пыл, пыл, пыл ад яго. Зямля бароніцца, атрасаецца ад гома сапіенса. Зводзіць яго эпідэміямі, хваробамі. Топіць, залівае, заносіць сънягамі. Толькі ў Беларусі штогод зьнікае цэлы раён. Пастроеныя ў шарэнгі бацькамі-камандзірамі сорак-пяцьдзясят тысячаў чалавек дысцыплінавана прызываюцца на нейкую касьмічную вайну. На цэлы раён штогод убывае Беларусь: жыцьцё імкліва, як некалі бралася на пачатак, ідзе да заканчэння.

Мы самі съціраем, як ногі апратваем на ганку, памяць аб сабе на планете. Вытручваем у сабе памяць нашай зямлі, нашых водаў і лясоў, не абмінаючы ніводнай съветлай крынічкі, ніцага кусточка крушыны ля яе. Выкарчоўваем у сабе наш съмех і плач. Памяць нашых бацькоў, іх ціхенькае і мяккае слова.

І там, дзе некалі пасъвіўся наш кашлаты мамант, мружыў рудое вочка зубр, хоць і пахіленая, але стаяла, трymалася аблокаў і зямлі бацькава хата, гучала матчына песня, – сёньня прарастает жарствой белага і жоўтага жвіру наносны бугор. І штодзень, а больш штоноч усё вышэй і вышэй падымаета ён над нашым пракаветным радаводным котлішчам.

Хто ж так, ня ведаючы спачыну, повідну і ў цемры шчыруе над ім? Хто стварае высипу, носіць і носіць, засыпае і засыпае нас белым пяском бяспамяцтва, зводзячы да чыстага аркуша абыякавай паперы, якой усё роўна, што за літара там прайвіцца, на якой мове яна азавецца.

Сумна. Але прыгледзіцесь, іція мы самі так рупімся і дбаем сабе? Не, канешне, ня я – ня ты асабіста. Хаця ўвогуле... Так, увогуле і толькі ўвогуле мы там. Побач з братам, суседам, часам наройні з нашай жа эпохай, з якой ніколі і ніяк ня выпадуць ні Гітлер, ні Сталін. А мы там толькі ўвогуле. О, гэта хітрае і хіжае ратавальнае слова – увогуле. А за ім усе мы – творцы. І ў першую ж, пэўна, чаргу творцы. Бо нікога ж іншага за словамі няма. Мы ўвогуле звыклі хавацца і хлусіць ім. А наўздагон кінуліся перарабляць тое ж і ўсе астатнія: што дазволена Юпітэру...

І нядоеныя быкі і бычкі равуць, зъдзекуюцца з нашага слова. І маленькія бычкі ладзяць нам труны.

Рытуальна-пахавальная каманда матчынай мовы, маладыя бычкі, пастроеныя ў шарэнгі бацькамі-камандзірамі атрымалі загад і съпяшаоща яго выканаць, спадзеючыся, што, мо, некалі яны самі стануць долярамі. І ўсё больш съвежымі і съвежымі трунамі праастае наша зямля, белая, як спадыспаду, ад пранікальнаага паўсюдна бяспамяцтва сухавейнага пяску, так і зьверху – ад бязылітасных белых крылаў птушак, што сёньня таксама сталі на съцежку вайны – нішчаць сабе падобных. Зямля белая, што саван.

Няма, няма міру ў дваццаць першым стагоддзі ў сталіцах. Няма міру і ў рэзервацыях.

І ў шыкоўных кнігарнях, у якіх жывуць і плодзяцца нават залатыя рыбкі, у кнігарнях усьцяж аўтабанаў – галоўных праспектаў столынага гораду і занядбаных, заседжаных мышамі і муҳамі крамах забытых Богам вёсак наладжаныя, падрыхтаваныя труны для забітай, засіленай, згвалтаванай мовы. Тваёй і маёй. Як жабрачка на амбоне з працягнутай рукой стаіць, а хутчэй ляжыць там беларуская кніжка. Кніжка на першай і апошняй, амаль не існуючай, памерлай сёньня на Беларусі дзяржаўнай мове. І абапал тых трунаў усё падрастаюць высipy белага жвіру.

І калі спытацца ў лёгкай віхуры, што ў недаўменыні задумёна ўсё кружляе і кружляе па тых выспах, перабірае, як па каліву, па парушынцы, цяжкі, яшчэ не зусім прасохлы пясок: што гэта такое? – у адказ з далёкау глыбіні, пэўна, яшчэ ад дагістарычных мамантаў і да на нашай памяці зьведзеных дуброў, перасохлых рэчак, страчаных крыніцаў, атручаных мірным атамам палескіх немаўлятаяў – бясконца разгубленых і зъянтэжаных нетраў можна пачуць і ў вясковай краме, і ў сталічнай кнігарні заціснуты, здушаны перашэпт і шолах беларускіх літараў:

— Гэта магіла твая і мая!

І магутны, выбуховы д'ябалскі рогат кніжак-суседак. Рогат, таму што на нашых магілах даўно ўжо ня плачуць на роднай мове. Самі могілкі даўно перапрафіравалі ўжо, прыстасавалі пад сумесныя прадпрыемствы, танц-пляцоўкі, дыскатэкі, казіно Цмокі, Гіталі і пярэваратні:

Мчатся бесы рой за роем
В беспредельной вышине...

Так, яны цяпер на вышыні і ў пашане. Таньчаць д'яблы, водзяць карагод ведзьмы, ліжуща ўсё яшчэ нядоеная пярэваратні. А ў глыбіні зямлі смутак, смутак, жалоба пахавальнна могілкавая. І голас чужынскі з абортак чужых кніжак:

— Гэта магіла твая і мая.

І рогат, рогат па-над усёй нашай страчанай, загубленай зямлёй. Рогат, бо і ў нячыстай сілы на сылёзы нестae ўжо моцы: магіла ж адна! Усяленскі сымех з нашых спадзяваньняў, надзеяў, з нашага ж жалобнага плачу, нячутнага съвету.

І недзё далёка-далёка і штодзень падае і губляе прытомнасць сінявокі хлопчык. Ад прагоркlyх водаў сваёй Айчыны, ад падманнага атрутнага матчынага малака і скрадзенага сонца, апраменены хлусыней. І ў сярэдзіне яго назаўсёды ўжо камянее апраметная, так і не пралітая сълязя. Тая самая, пра якую казаў і наш зямляк, геніяльны пісьменнік Ф. М. Дастваўскі. Ачарнобыленая, апрамененая сълязінка дзіцяці, перад якой павінен быў скамянець съвет.

Але не скамянець. Ні тады, амаль дваццаць гадоў таму, ні цяпер, калі хлопчык той ужо спрах на атамным могільніку Палесься. А яго сълязінка пайшла блукаць у сусвеце шукаць таго адзінага чалавека, падобнага Корчаку, які

з-за той дзіцячай съязінкі пайшоў на агонь, у крэматорый. І дзіцячая съязінка шукае яго, каб згарэць разам з ім, зыліца з яго болем. А калі не атрымаецца знайсці і падзяліць яго боль, то супакоіцца ў чаканьні, як гэта нам згадана Усявышнім. У чаканьні, калі скамяне не сусъвет, а хаця б адзін носьбіт і сейбіт разумнага добра га вечнага.

Дачакаецца? Не? Хто ведае. Можа і не дачакаецца. Гэта ўсё ж ня мамант. А да ўсяго, як сказаў адзін акадэмік яшчэ пры савецкай уладзе ў юбілейны год Дастанеўскага пад час ускладаньня да яго помніку вянка, на якім было напісаны нешта накшталт: великому демократу от победивших потомков. Дык вось, акадэмік тых “потомков” замяніў на бесов. Атрымалася: от победивших бессов!

Пэўна таму такі д’ябалскі рогат над нашымі магіламі і над намі, хто толькі яшчэ на шляху да тых магілаў. Рогат таму, што съмерць даўно перастала ўжо быць знакавай. Съмерць сёньня – зъява побытавая. І даўно нікога не палохае. З ёй можна сходзіць на гарачы секс, у рэстаран. Куды душа ляжыць. А некуды не ляжыць – самому прылегчы з ёй у цянку пад хвойкай ці дубком – каму якая справа і якая розыніца дзе.

Магіла твая і мая.

Побач са старасьвецкай ліпай, на якой гнездавалі буслы, пра якіх гаворка была раней, жыла бязьдзетная сям’я, самадзейныя мастак і пісьменьнік. Уцяклі ад сталічнага тлуму ў чаромху і пчаліны крушыннік. Пісьменьнік пісаў, як кажуць, у стол, мастачка – для вачэй мужа і съценаў сваёй хаты. Яна была фларысткай – стварала карціны з кветак. Неўзабаве пасыль зынкненія буслоў суседзі адзначылі, што нешта даўнавата не відно сямейніку на падворку, і вокны іх вечарам ня съвецяцца. Пайшлі праведаць. Дзъверы былі расчыненыя, а над імі вісеў плакацік: “Не пужайцеся – гэта Я”. Ён, пісьменьнік, вісеў пасярод хаты на бэльцы. Ужо счарнелы. Густа патыхала брагай. Настале стаяла недапітая пляшка гарэлкі. Мастачку знайшлі ў гародзе, амаль распранутую, зьбітую пры жыцці, а мо ўжо і па съмерці, на зялёны яблык.

І акрываўлены яблык ляжаў каля яе твару. Адкуль ён узяўся? Падаць яблыкам быў яшчэ ня час. Ды і не было побач яблыні. Падобна, гэтая мёртвая жанчына толькі што яго нарадзіла. І нараджэнне, як і съмерць жанчыны, было пакутлівым.

Той недасьпелы яблык быў таксама зьбіты, як б’юць, чавяць яго дзеци на пачатку ці ў сярэдзіне лета, каб ня быў ён такі кіслы. Таму яго і не ядуць, а смокчуць. Як бы падпякаюць жаданьнем прысьпешыць лета і паспытаць садавіны. Каб вышыгнуць з яго летні водар, падносяць да твару, падпякаюць прагным гарачым языком і вуснамі. І калі яблык цымянеў, крыху нават жаўцеў – працюковаюць зубам, часцей усяго левым востранькім клыком, як гэта робіць вампір, што прагнє жывой крыви.

Так быў працюкнуты і яблык, што ляжаў каля роту нежывой жанчыны. Працюкнуты, але, здаецца, адначасова і праточаны нейкім жывым і вёrtкім, накшталт чарвяка. Надта ж акуратненская была праколінка, бы съярдзёлкам зробленая. І нешта жывое, пазъбягаючы людскога вока і съятла, здаецца, заходзілася яшчэ ў яблыку, прытоена і пагрозыліва хавалася ў ім.

І сапраўды, калі падымалі жанчыну, незнарок варухнулі і яблык. На зямлю выкацілася ні то напаўгадкая, рухомая, падобная на іртуць, толькі чорная, кропелька, ні то нешта жывое і скручанае ў чорную капежную крапку. Ды так хуценька выкацілася, што ніхто і не пасьпей прыкметіць: ні то яна выпала з яблыка, ні то са зьбітага на горкі яблык твару жанчыны, яе роту, языка.

Кінулася ў вочы толькі тое, што там, дзе яна датыкнулася зямлі, раптам як агенъчык усхапіўся. Усхапіўся і адразу ж зынік, патух, нібы зацягнуўся грымотнай злоснай хмарай, чорным туманком і дымам. Вясковыя людзі – гэта толькі гараджане лічаць іх напаўсяляпымі і няўважнымі – бачаць усё далёка наперад і ня менш як на трэх метрах ўглыб. І тут кожны з іх адзначыў: нядобры знак. Але ўголас ніхто гэтага не прамовіў: не памінай ліха, пакуль ціха.

А то было сапраўдане ліха. І не абы якое. Самае жудаснае на зямлі ліха. Жывы – хаця пакуль яшчэ і невідущы, ня маючи ні рук, ні ног і таму не аказваючы сябе – страх.

Адкуль ён узяўся? Ці сапраўды толькі нарадзіўся, ці заўсёды патаемна жыў у старой хаце гэтых наогул добрых і прыязных людзей, дастаўся ім у спадчыну? Але сядзей сабе на печы нішкам, пакуль у хату не прыйшло забойства. А мо і людзі яго, страх той, нанеслі, прыбеглі падзвіщца, што тут адбылося, жахнуліся съмерці. Спарадзілі, далі яму жыцьцё і выпусцілі на волю.

І той людскі вясковы страх пакаціўся па зямлі. Чорным атрутным падкладным гадам папоўз з гароду на вуліцу. Падпоўз пад штакетам і, абочынай, абмінаючы сялянскія хаты – сапраўднай сілы ў ім яшчэ не было – прашыўся за аселіцу. Набіраючы хуткасць пацягнуў да лесу і балота. Спачатку вузень-кай стужкай, што фабрычнай ніткай працінаючы, агністая цярэбячы сабе дарогу. Спатолішы першы голад і трохі, пэўна, акрыяўшы, пашибаваў ужо больш спора, выпальваючы на сваім яшчэ ня вельмі шырокім, як капаніцай пракопаным шляху траву, кветкі і нават маленъкія дрэўцы, што не пасьпелі яшчэ адскочыць ад зямлі. Але выпальваючы не зусім, пазбаўляючы іх толькі колеру, фарбаў і адданасці зямлі і небу, сонцу. Яны жухлі і крохка падломваліся, падалі ніц. Ня грэбаваў землянымі чарвякамі-выпauзкамі. Неяк вельмі спрытна выцягваў іх з глыбіні, ці то яны, дурні, самі вылазілі на яго.

Не абмінаў жукоў і казюрак, што пазашываліся ў цвіль змакрэлых лісьцяў і зямлі. Толькі іх ён ня еў, падобна, усё ж грэбаваў. Высмоктваў да амярць-велага неспажыўна фіялетавага хітыну жукоў-гняявікоў, трушчыў-пераціраў той хітын і выкідваў. А вось сам гной жэр, жэр ды яшчэ з якой асалодай. Нішчыў усё жывое і мёртвае на сваім шляху, што ляжала на паверхні і хавалася ў зямлі.

Перад балотам, якое пачыналася за вёскай, напакаваўся, пэўна, ужо набраўся моцы, раздабрэў, прыпыніўся. Доўга, амаль да зымярканыя корпаўся ў балотнай твані, жаберы. І выкапаў з купіны пад лазовым кустом маленъкі чалавечы, па-ўсім дзіцячы, чэрап. А мо і не дзіцячы і не зусім чалавечы. Моты быў чэрап малы яшчэ, якая не пасьпела своечасова зьбегчы адсюль у Афрыку, а мо і нейкага вельмі і вельмі старажытнага, выкапнёвага чалавека, ці родзіча яго. І ці не магілу таго родзіча і шукаў, набіраючы сілы, страх, бо надта ж доўга, з нейкім, толькі яму вядомым разуменнем справы коўзаўся ён у перапрэлай, не аднойчы гарэлай зямлі. І было там яшчэ нешта ў той гарэлай зямлі. Рэшткі непазнавальнага ўжо нечага ён знаходзіў і выцягваў сабе на пагляд. І адразу ж злосна адкідаў. Да той пары, пакуль з рухомага плывістага пяску, ці не падземнага плывуну, вядзьмарскай крыніцы, нешта жоўта-рудое і бязносae, невідущча лыпнула на зямлю пустымі вачніцамі. Поўня, як воскам, заліла тыя вачніцы зіхатлівым съятлом. Воскава асьвяціўся цалкам і ўвесь чэрап.

Страх падцёг той чэрап да сябе, прыпаў, ахутаў яго цемраддзю. І ў той цем-

радзі як перамовіўся з ім, перакінуўся словам: гучала, гучала там слова, білася аб закрайкі цемры, нязольнае прарваць яе. І, пэўна, ня тое, што патрэбна было яшчэ вясковаму страху, якога ён прагнуш пачуць, дзеля якога і выклікаў з таго съвету мёртвы плывун. Таму што чэррап выйшаў з цемры. І быў ён ужо зусім не руды і жоўты, а сіні. І страх сам съснела затросцяся ні то вывучаючы яго, ні то спрабуючы спажыць спарахнелую тагасьветную костку. Уцягваўся, запаўзаў праз сківцы з адным ацалялем на іх, зъедзеным карыесам стагоддзяў зубам, праз шчыліну роту ў сярэдзіну чэррапу, які, падобна, ад гэтага аж расыпірала. Ён трашчаў па швах. І пустыя яго вачніцы цяпер ужо ўспыхвалі асыпідна-чорным полыменем. І над абодвум, страхам і чэррапам, уздымалася і раўла, укручвалася ў млюсны і дрыготкі аксаміт угрэтага за дзень летняга неба віхура. Празрыстай лейкай навісала над імі, нібы хацела злыць на іх нешта з неба, увагнаць іх зноў у нябыт падземнага плывуна. З лейкі той сыпаўся, цёк тонкім струменем сатлелы пыл, пэўна, даўно памерлых ужо зорак, прах мінульых тысячагоддзяў, непахаваныя парэшткі чужых сусьветаў. А мо то былі і астаткі будучых сусьветаў. І страх хіжа і прагна паглынаў іх амаль бяззубым ротам безыменнага чэррапу. І ззвіў той рот нават тады, калі віхура даўно ўжо сціхла, нібы пагражая цяпер самому небу ці некаму нябачнаму адсюль у тым небе.

У балоце сярод пракаветнай дрыгвы, дзе ніколі не ступала нага чалавека, страх адлавіў трох вялізных чорных жабаў, адну гадзюку і рабую, што калгасная карова, балотную чарапаху. Чарапаха, непрабівальная і глуха спавітая, закаваная ў касыцянную камізэльку наліплых на яе старажытнае цела стагоддзяў, зьведала, пэўна, амаль што ўсё на зямлі, перажыла не адзін Чарнобыль, не адну радыяцыйную хваробу, а мо і самую съмерць усяго жыцця на планете. Была знаёмая і са страхам і цяпер пазнала яго. І, адпаведна быlyм адносінам, павіталася з ім. Стрэліла ў чорнае нутро яго гадавой пашчай нечакана доўгай і вельмі рухомай шыі і прагрызла, як пралякла, ладную дзірку. І страх не ўтрымаў, выпусціў чарапаху. А чорных жабаў і гадзюку зьеў, праглынуў бяз съледу і знаку.

Зьеў і пайшоў па балоце як па сухім, і ня котам ужо, а набытымі тутака ж, у балоце, рукамі і ногамі. Праўда, тыя ногі і руکі, асабліва ногі, былі вельмі няўклюдныя, крывыя на ўсе бакі, як ня вельмі ўмела намаліваныя дзіцячай, а мо п'янай рукой, ці неахайна высечаныя тупаватай сякерай з пакручастага гарэлага пня.

Але страху гэтыя яго ногі, густа парослыя ні то мохам, ні то валасамі, пэўна, падабаліся. Ён і не падумаў чым-небудзь прыкрыць іх, шпарка пакрочыў, як засылігацеў на водных лыжах па дрыгвяным балоце. І далей, далей. Ужо не абмінаючы, не баючыся вёсак, пасёлкаў і нават вялікіх гарадоў, сялянскіх прыніжаных хатаў і ганарлівых гарадскіх гмахаў. Чорны, як пякељны чорт, наглядчык карцару, уладар нячыстай пячорнай сілы Цмок і брахлівы прайдзісьвет Гіцаль. Трыадзіны ў адной асобе. І там, дзе ён праходзіў, куды ступаў няўклюднай нагой ня толькі ўсё пустэльна выгарала, але адразу ж нешта чорненъкае і жудаснае нараджалася. Пэўна, тое, што спрабавала ўзысьці мільёны і мільёны гадоў на зямлі – па недаглядзе сейбіта коліс яшчэ выпала з сявењкі ды так і не ўзышло, не прарасло на зямлі. Сейбіт. Творца і сам ня ведаў, што ён пусыціў на съвет, якое даў яму абяцаныне і наканаваныне, мо крыху на падпітку на тую мінуту быў. Назіраў стагоддзямі і тысячагоддзямі, сачыў, чакаў, спадзіваўся на нешта годнае, мо і разумнае. Але так і не дачакаўся, выкарчаваў шматабяцальну нікчэмнасць, ды, пэўна,

ня ўсю, карэнчыкі засталіся. Пустазельле ж учэпістае. Выкарчаваў, а ў процівагу і ў навучэнье яму і сабе стварыў звычайную малпу. Цяпер жа Страх, як помсціў той малпе, а больш самому Сейбіту, падымаў і адраджаў выкарчаванае.

Адроджаны сам, учынены, як цеста на дражджах, на людскім горы і бядзе, на сусьеветным ліхалецьці і хваробе, Чорны Страх паўсюдна нішчыў усё, што, на яго думку, толькі блыталася пад нагамі, перашкаджала ці здольнае было перашкодзіць яму ў будучым. І перш-наперш чалавека. Шукаў чалавека сярод людзей, бо, як вядома, сярод іх ня ўсе сапраўдныя людзі. Гэта адзначана вучонымі, нейрахіургамі. У мазгу некаторых асобінаў яны знайшлі нешта такое, чаго там у чалавека ні ў якім разе не павінна быць.

І Страху даводзілася выжывальца, каб напаткаць прыстойнага, сапраўднага чалавека. Але ж якая і асалода ўпаляваць і звесці сапраўднага чалавека. Ён нават і не зусім зводзіў яго, быў літасцівы, пакідаў яму яго абалонку з апраткай, што была на ім. Як на самым пачатку высмоктваў жукоў і казюрак, тое ж самае прарабляў цяпер і з чалавекам. Зводзіў яго вартасць і годнасць, шукаў і гвалціў у ім веру і сумленне, тое, што вылучае чалавека сярод жывой і мёртвай прыроды – душу ягоную губіў.

І чалавечыя души ўсё часцей і часцей, ўсё большымі і большымі чародамі – па адным і адной, сем'ямі, хатамі, вёскамі і райцэнтрамі адляталі ў вырай. Бо толькі там, у нябыце, была магчымасць захавацца, застацца не апляванымі хлусьнёй, не ўслугоўваць чорнаму Страху, датыкнуцца да яго і самому стаць Гіцалем і Цмокам. Тым, хто ў апошнія гады амаль што зынік адусюль, а сёньня раскашаваў і баліваў, пладзіў пярэваратняў, бо прыйшоў, прысьпей менавіта яго час.

Коціца, коціца, коціца па нашай зямлі страх. Вялікія рэкі і азёры абмінае, ручай і рапулкі пераходзіць у брод. Крыніцы п'е набагам і адразу да дна. Прывячае глухое на абодва вуха чэзлае і ніцае чарналесьце, юдзіна дрэва асіну і безгалосае, аднавокае балота-багну – і то ён сам з іх, і то яны ад яго. Бо хоць ён і з вачыма, але невідушчы, са слыхам, але на голас іншых глухі, з голасам, але бязмоўны, жывое ўвасабленыне страху, але і сам трасеца ад яго асовым лістом.

Коціца, коціца па Беларусі страх, хутаркі і высялкі жарэ неўпрыкмет, мімаходазь. У сёлах, мястэчках пануе і раскашце. Тут здаўна яго ведаюць і загадзя здымайць перад ім шапку. Вялікія гарады бярэ нахрапам, паралюшам і гіпнозам. Ідзе найвялікшая акупацыя зямлі страхам. Акупацыя і вынішчэнне.

Коціца страх па краіне і гнюсіць, труціць і трушчыць ўсё на сваім шляху. Ад дзеда, бабулі, бацькі, маці да іх унука, дачкі і сына-немаўляці. Ідзе пагалоўнае, татальнае вынішчэнье ўсяго жывога.

Атручваныне страхам.

Чорная немач абрываўлася на зямлю, паўсюдна квітнене і множыцца, падымае галаву. Высмактаны, выпетраны жабрацтвам і нястачай чалавек толькі здрэдзьчасу выстойвае, няскораны перад жывёльным, вясковым і гарадскім, дзіцячым і дарослым страхамі. І што тут дзіўна, гэта ў большасці самы слабы, непрыстасаваны да жыцця, прыніжаны і абражаны данельга ўжо чалавек. Але з чалавечай пароды яго вылучае тое, што ў яго блішчаць вочы, як агенчыкі ці сьвечачка Божая, Божая іскра там гарыць. І вось той іскрынкі-съвечачкі, бліску вачэй і ня можа ўзяць страх. Ня можа трываць, як скляпенны вампір-крывасмок не трывае сонечнага съятла.

І такіх, з бляскам у вачах, Страх імкнецца знаходзіць і нападаць на іх, калі яны съпяць, калі ў іх заплюшчаныя вочы. Толькі ж усё роўна і тады багата хто з іх вылузваецца. Чорны Страх толькі надкусвае іх у непрагляданай цемры. І яны доўга хварэюць, часам і невылечна. А некаторыя з надкусаных пераўтвараюцца, перакідваюцца ў злыдняў і злыдзянітаў: не зусім Цмокі, не зусім Гіталі, але ж, як кажуць, няма з жабаў горшай за тую, якой Бог рог ня даў. Сёньня яны яшчэ няпэўнасць, толькі ж невядома, што з іх вылупіцца заўтра. Бо колькасць злыдняў на зямлі ўсё расьце і расьце. Надкусаныя і спакушаныя страхам пачалі кусаць і спакушаць асалелых. І самі сябе пачалі ўжо есьці поедам, што гады ў адной скрыні.

Апроч тых, хто з бляскам у вачах, страх ня мог узяць дзяцей вечнасці, каго і час ня браў, не прымусіў унурыйца, скарыца – катоў і котак. Бо ў іх вачах быў ня толькі водбліск месяца і сонца, – золак, а яшчэ нехта невядомы і пагрозыліві страху. Пракаветная непадробленасць азарту, прага гульні і адначасова – гатоўнасць да працы, нарэшце, шчырасць. Пра што страх і ведаць ня ведаў і чуць ня чуў. Не здагадваўся, што ёсьць на съвеце шчырасць, што можа быць шчырай праца. Бо ён заўёды цураўся яе і баяўся, як пекла. Быў здольны падроблівацца, рабіць толькі выгляд, што нешта робіць, шчыруе, дбае і некаму спрыяе.

На самой справе гэта было пакараныне Божае. Спачатку маленькая жабка, якая з цягам часу пераўтварылася ў жабу-рапуху. І з рагамі. Прыхадзень, ён і па задуме быў створаны ў перасцярогу людзям як вялікі адвечны абібок і лайдак. Выбітны разбуразльнік, губіцель душы, съвету і съятла, чалавека. Чалавека, сапраўдным дзіцем, а хто ведае, мо і бацькам, зъяўляўся кот з непатухлымі вачымі, непадуладнымі ні чорту, ні д'яблу. Ні Богу-сыну, ні Богу-бацьку. Бо ён быў іх вольным духам.

І таму кот часам так маркоціца, бо і сёньня яшчэ не абраў сабе гаспадара і кампаньёна. Прыстаў да чалавека, але, тысячагоддзі наглядаючы за ім, моцна сумняваўся, бо шмат людзей абралі сваім духам страх. І котка сумняваўся, ці варта гэта дзъвюхнога яго прыязнасці. І, ня ведаючы адказу, даверыў сябе больш ѡплай печы і шчасліваму сну на ёй, чымсьці ўслугоўванню чалавеку, які, на яго думку, нічога ня ведаў пра сваю волю, падпрадкоўваўся волі чужой.

Чалавек, як коліс знакаміты англійскі драматург Бернард Шоу, сячэ сук, на якім сядзіць. Але таму ж Бернарду Шоу, калі ён даведаўся пра тое, што нельга секчы сук, на якім сядзіш, і пажадаў гэта праверыць на самім сабе, было ўжо недзе пад дзевяноста гадоў. Ён грымнуўся з дрэва разам з суком і зламаў сабе руку. Сапсаваў на дрэве адзіны толькі сук. Па ўсёй жа зямлі сёньня ляціць-трушчацца галовы, і пад корань падсякаюцца ўсе дрэвы – дрэвы нашай будучыні.

Дрэвы будучыні, якой больш заклапочаны цывілізаваны і адукаваны сусьвет, чымсьці самі мы. Атручаныя, прыгаломшаныя чорным страхам, мы сёньня з такім захапленнем хлусім самі сабе і ўсяму сусьвету, што, пэўна, сапраўды здольныя ахутаць яго гэтай хлуснёй, як некалі чарнобыльскай хмарай, напладзіць і запаланіць яго сваёй гадоўлі дамарослымі Цмокамі і Гіцалямі. Пахаваць у сваім жа здрансьвеніні, у чорным страху ўласнае наша сёньня і заўтра. Сваёй жа рукой забіць заўтра нашых дзяцей.

У мінулым ці пазамінулым годзе шмат людзей съвету забілі ў званы. Нішчыцца цуд планеты, высякаеца Белавежская пушча. Тоё, што гэта рабіцца, для многіх з нас было сакрэтам палішынеля. Я на свае вочы гэта бачыў, будучы ў пушчы значна раней. Але, не зважаючы на відавочнае, быў дадзены загад: *доказаць клеветнікам*, што гэтага няма і ня можа быць.

І што вы думаец? Даказалі. Нават кінакамерамі і фотаапаратамі. І, канечне ж, словам, пяром. Прывезлі чэсных, толькі, па-ўсім, надкусаных журналістай. Ня ведаю, з якіх вачэй, але ўсе яны расьпісалі ў самых чэсных і дэмакратычных газетах: *клевещут, клевещут*. Непахісна стаяць нашы белавежскія дубы. І таксама непахісна стаяць за іх чынавенства, ад нізу і да самогу верху.

І мне мімаволі ўзгадалася, як у свой час вазілі па канцэнтрацыйных лагерах наглядальнікаў Міжнароднага Чырвонага Крыжа, каб тыя засьведчылі райскае жыцьцё вязняў Бухенвальду, Асьвенцыму ці Дахау.

Засьведчылі.

Толькі праз нейкі час трапіла мне на вочы, а мо і на слых паведамленыне, што ёўрапейская арганізацыя, прабачце, дакладна ня помню, па ахове запаведнікаў прыняла съпецяльную пастанову аб стане Белавежскай пушчы, парушэннях з яе ўтрыманьнем, зводу лясоў.

Пакутавала ад сякеры, а праўдзів — бензаплы не адна толькі Белавежскія пушчы. На туго хвіліну гэта як пошасьць нейкая была. Мне пазванілі з аднаго з сельсаветаў на Жыткайшчыне, дзе ўжо больш за трыццаць гадоў я, як здолею, бараню прырэчныя дубровы. Пазванілі, загаласілі: у Прыпяцкім запаведніку і Случанскім заказніку зводзяць рэліктавыя гаі, дубровы.

Я папрасіў удакладніць, дзе, хто гэта робіць і перазваніць мне. Думаеце, дачакаўся паўторнага званка? Поўнае маўчаныне. Маўчаныне травы ці ягнітаяў. Ніхто не азываўся ні ў той дзень, ні праз тыдзень. Ніколі. І я разумею, чаму. Думаю, нікому нічога тлумачыць ня трэба. Званок быў хоць і ад маленкай, але афіцыйнай асобы. Ёй было шкода, канечне, рэліктавага лесу, толькі калі крыкне яна на поўны голас — можа і захлынуцца ад крыку.

Страх. Чорны страх ахутаў і пакаціўся па зямлі, па нашых гарадах і вёсках, душах і галовах. Ці ня страх кіруе сёньня съветам, усім нашым грамадствам. Узгадайце толькі дзіве вялікія перамогі апошніх гадоў: *элегантную і ошеломительную*.

За імі найвялікшая наша бяды: чорны страх тых, хто ладзіў гэтыя перамогі, страх страціць работу і ў лепшым выпадку апынуцца на вуліцы. А ня ў лепшым? Спытацца ў Віктара Ганчара з Юр'ем Захаранкам. А можаце спытацца і ў каменданта ўзгаданага намі канцлагеру Асьвенцым, які пасыля перамогі над фашизмам апраўдваўся: запальваючы печы крэматорыяў, я толькі выконваў загад.

Ведаючы, усьведамляючы гэта, мімаволі ў душы, ахопленай адчаем і роспаччу, высыпывае крик:

«Спыніце Зямлю, я сыйду...» (Перагаварылі).

...Хаця яму ўжо было пад восемдзесят, з жанчынамі ён гаварыць яшчэ ўмеў. Вось толькі ногі падводзілі. Але ён адразу ж забываўся пра свае састарэлія і марудныя ногі, адкуль і як яны растуць, калі бачыў перад сабой, незалежна ад узросту, спраўна аснашчанае і абмундзіраванае жаночае цела. Вось і цяпер жанчынаў было адразу трэй. Яны ішлі ад ростані дарог з лесу, куды ён намеруўся пайсьці. Толькі ня ведаў, у які бок — улева, направа, прама. Па праўдзе ня ведаў, таму што гэта яму было бяз розніцы. Зъянрнуўся за дапамогай да жанчынаў:

— А дзевачкі мае мілыя, куды ж гэта мне, каб у шчаслівае жыцьцё?

«Дзевачкі» патрапіліся яму сур'ёзныя, разважлівыя:

— Па-першае, — адказалі яны, — мы, хлопчык, даўно ня дзевачкі. А

па-другое, каб ведалі дарогу да шчасьця, то ці ўбачыў бы ты нас. А па-трэцяе, не дурыся, стары корч, скажы, куды табе трэба...

Вось і пагаварыў, называецца. На самым пачатку дарогі сівия бабы *пегаварылі* яго. Але праста так здавацца ім ён усё ж ня думай.

— Я ж сказаў ужо, куды мне трэба. Толькі знакі там, знакі: улева пойдзеш — каня згубіш, управа — галаву. А вось праста чаго не далічышся — ня ведаю, забыўся ўжо.

— Ну, калі забыўся ўжо, то можаш і не перажываць, — супакоілі яго жанчыны. — Съмела ідзі праста, наперад. Дарога лёсу твайму ня схлусіць. Сама прывядзе куды трэба.

— Ага, прывядзе. Толькі я туды яшчэ не хачу. Каб гэта каторая з вас ды правяла, дзевачкі.

— Ты глядзі на яго, ён яшчэ і пнецца, — зарагаталі жанчыны. Утрох яны былі съмелья і бойкія. І ён мімаволі падумаў пра сябе: трапіліся б вы мне на лясной съцежцы па адной... хаця б гадоў *аццаць* назад, вось тады я з кожнай і пагаварыў бы. А цяпер... Што цяпер, толькі дарогі і пытацца.

— Даўк так і ня скажаце, куды браща на шчасьце?

— Проста, праста, куды вочы твае глядзяць, там і шчасьце твае. Ідзі толькі, ня стой, — сказала адна.

— Толькі лішняе ня думай і на лішняе не разылічвай, — дадала другая.

— Шукай у дарозе розуму, мо і шчасьця прыдбаеш, — напутнічала трэцяя.

Не, ня тыя пайшлі дзеўкі... Кажуць: колісь былі дзеўкі. А сёньня — бабы-жабы. І з кожным днём усё болей і болей. Гэта ж найнакш як адна з такіх жабаў і сурочыла яго. Ногі яго тут пачалі ўжо выпраўляцца. Ён пачаў ужо ня толькі хадзіць, але крыху і падбрыківаць. І тут яго перастрэла знаёмая жанчына, з якой разам ён ехаў сюды, каб падлячыцца.

— Вой, як жа вы добра ходзіце, — нават запляскала ў ладкі яна. Сюды ішлі — ледзь ногі валачылі, кульгалі. А цяпер хоць на танцы. Прыходзьце вечарам на танцы.

У той жа вечар перад танцамі ён і пакаціўся, зълёг. *Перагаварыла*. А больш страшнай за перагаворы хваробы на съвеце няма. Ён гэта добра зьведаў і на себе, і на сваім коніку, кабылцы. Тую кабылку ён атрымаў адразу ж, калі толькі дэмабілізаваўся з флоту і прыехаў дадому. Ён тады ўжо хварэў на ногі. Падхапіў хваробу на Балтыцы, у Ленінградзе, дзе па заканчэнні вайны вучыўся ў флоцкім вучылішчы, а потым служыў падводнікам.

Дзякую Богу, яшчэ жывы застаўся. Яго равеснікаў з дваццаць сёмага году нараджэньня, каго прызвалі ў армію і паслалі на фронт, ніводнага ў вёсцы няма. Пашанцавала яму.

Самому Сталіну дзякаваць трэба. Ён пашкадаваў яго, сямнаццацігадовага хлапчуга на фронт, увогуле не паслаў з яго выпускі пад заканчэнніне вайны ніводнага навучэнца ваенна-марскага вучылішча. Нібыта, як казалі выкладчыкі, адмяніў нават падпісаны ўжо недзе загад, абурыўся нават: “...зачем, они понадобяцца еще и живыми”. І ён усё сваё далейшае жыццё дзякаваў Іосіфу Вісарыёнавічу і даказваў, што сапраўды больш патрэбны жывым, а ня ў якасці гарматнага мяса.

Вось толькі жывому яму не ўдалося разгарнуцца на ўсю сілу і шырыню яго плячэй. Пасля вайны паваліла кесонная хвароба: калі падымалі са дна Балтыйскага мора затопленыя падчас вайны свае і нямецкія караблі, лішні час пратрымалі яго пад водой. Маладыя вадалазы рабілі і так амаль па дзьве зьмены, на мяжы магчымасцяў чалавека. А тут яшчэ атрымалася так, што на яго

забыліся: кінуць у мора кінулі, апусьцілі, а падняць... Хто ведае, колькі іх там, на дне марскім кешкаецца. І ён ня надта напамінаў пра сябе: беларус, вядома, начальству відней, што рабіць, і пра беларуса на дне мора на сушки праста забыліся.

Апамятаўся, паднялі, а ён ужо... Два гады па шпіталях. Грудзіна – што бубен, плечы – на кожнае дзеёку ці жанчыну з якімі хочаш клубамі садзі. А ногі... І ня толькі ногі. Задышка брала, не заўсёды хапала паветра, зъбяднеў съвет на паветра яму. І яго съпісалі з маракоў у калгасьнікі. Але і калгасьнік з яго быў... Хаця зьнешне – хоць у плуг запрагай. Зайздросны, пад два метры росту, а ў сярэдзіне... І тут, як сам сёньня кажа, ён зразумеў, адчуў на сабе, што жыцьцё ня толькі кароткае, але і чарвівае.

Толькі яму зноў жа, як пры Сталіне, пашанцевала. Зжаліўся старшыня калгасу, спытаў, якую работу ён можа рабіць у калгасе.

– Апалонікаў на экспарт на сажалках лавіць.

– Добрая справа, – ухваліў старшыня, – патрэбная нашай марской дзяржаве. Пойдзеш да мяне ў намесьнікі, будзеш сусекі, “закрамы Радзімы” збебрагаць. Вартаўніком, галоўсторажам у калгасе будзеш. Як, харошую пасаду я табе прыдумай: галоўстораж. Гучыць?

Ён паўтарыў гэтае “галоўстораж” пра сябе. Прымерыў і пагадзіўся:

– Гучыць!.. Хаця трохі і муляе.

– Любы хамут мулкі, – сказаў старшыня. – Ты думаеш, у мяне карак ня зьбіты? Уга. Пойдзем у пары карэнікамі, бо расьцягнуць калгас, пакрадуць і тваіх экспартных апалонікаў.

Спачуваючы яго нагам, старшыня даў коніка, кабылку. Кабылка была лядашчая, спрацаваная, але разумненская, хаця часам і натурыстая. Але пра гэта пазыней. Тады ж у адно лета ён дагледзеў, адкарміў сваю небараку. Ды так, што кабылка аж зайлісьнілася. Аказваецца, калгасныя коні таксама могуць быць сытымі і ільсьніцца.

Якраз гэта і адзначыў старшыня, калі яны сустрэліся каля канцавой хаты ля аселіцы.

– Ты глядзі, апалонік, як Украў кабылку, як і ня нашая, спраўная такая.

– Эге ж, – падтрымала яго жанчына, што аднекуль бегла ў сяло, падміргнула яму. І ён ёй у адказ падміргнуў. – Зайздросная кабылка. Зайздросная...

Вось і ўсё, што было прамоўлена, але не пасыпей зьнікнуць з яго вачэй старшынёўскі газік, а старая – схавацца сярод вясковых хатаў, як кабылка пайшла ўся рудою пенай, ад грывы і да хваста. Бакі пацямнелі, а на крыжу тую рудую пену хоць даланямі грабі. Ён і хацеў гэта зрабіць, яшчэ ня цямячы, што адбылося. Але толькі паклаў на хрыбціну руку, як кабылка захісталася, упала пасярод дарогі і вочы закаціла.

Адкуль узяўся падлетак-дзядок, ён і сёньня ня ведае. З выгляду дзядок, а росту ў ім – з пугаў. І тварык хутчэй дзіцячы, чым дарослы. Ні сівога воласу з-пад нейкай дзіўнай, ці не марской шапкі з кукардай-крабам, ні вусоў, ні барады. І ластаўчына рабацінне на запалых, не сказаць каб зморшчаных шчочках. А вочкі дык увогуле – што два верабейкі, такія жвавыя, як з падскокам: туды-сюды, уверх-уніз, стоена хітрыя. Але ж і колкія, пранізьліва жорсткія. У яго ўзынікла ўражаньне, што гэтая фігура, гэты тварык і гэтыя вочкі добра яму вядомыя. Ён іх ужо бачыў, і не аднойчы. Яны ня толькі захаваліся, але і ўвесь час жылі ў яго памяці. Не адыходзілі ад яго. Толькі

не было нагоды ўспамінаць, ажыўляць іх. Цяпер жа ўзынікла такая патрэба. Але хлопчык-дзядок не дазволіў. Паківаў яму пальцам і пагрозыліва мовіў:

– Ня лезь, куды ня варта лезыці.

Хуценъка абабег круга кабылкі, спытаў, як выгаварыў:

– Хто?

Слухаць жа адказ не пажадаў, пачаў загадваць:

– Зрабі палыновы венік, знайдзі вядро і бяжы да крыніцы па ваду. І каб данёс вядро поўнае, не расплюхаў ні кроплі... Перагаварылі, перагаварылі. А мо яшчэ і ня позна...

Што хлопчык-дзядок рабіў з кабылкай, калі вярнуўся ад крыніцы з венікам і вадой, ён бачыў толькі здалёку і назіркам, бо дзядок забараніў яму стаяць побач. Той тройчы абышоў вакол кабылкі, два разы працёр ёй скuru палыновым венікам, а на трэці круг пачаў акрапляць яе палыновай вадою. Рэшткі вады ў вядры, нешта пашаптаўшы над ёй, аддаў яму, папярэдне толькі спытай:

– Запомніў, хто гэта быў?

Ён не зусім зразумеў, але хітнуў галавой.

– Запомні і перасыцерагайся, – сказаў дзед. – А ваду і венік вынясі за аселицу, за крыж на ростанях і памый, пашаруй венікам камень ля дарогі.

Ён так і зрабіў. І калі вярнуўся, кабылка яго ўжо стаяла на нагах і скубла траву, а хлапчука-дзеда і сълед прастыў. І больш ён яго нідзе і ніколі ня бачыў, хаця шукаў, і памяць, што пачынала прачынацца падчас сустрэчы з tym дзядком, стараўся абудзіць. Але ўсё было дарэмна. Адзіны толькі раз, і то ня ведае ці на самой справе, ці здалося, – пачуў яго голас.

Ён ужо быў жанаты, дзеци былі. І запала на яго жанчына, галоўны ветэрынар калгасу. Нічога кабетка, з жыдовачак. Баявая, вёrtкая, учэпістая.

– Ай-я-яй, а які вы дужы, а які вы... а такі вы... І які ў вас ладны вазок, а які конік...

Ён і пасадзіў яе ў той вазок і павёз у поле. Ні то ў грэчку, ні то ў жыту. Думаў: і ў грэчку, і ў жыту. А кабылка ўсё перайначыла: была яна вельмі натурыстая. Ледзь толькі што не па ёй, можаш спыняць, распрагаць і хадзіць пешшу. Так атрымалася і тады. Ён, як на грэх, забыўся расцугляць кабылку. А ёй край не падабалася хадзіць зацуглянай. Стаяць яшчэ нічога, трывала і ціхай хадой ішла. А ўжо ўподбег, ня кажучы пра галоп, засылеплівала яму вочы. На самой справе неадкладна трэба было заплюшчвацца. Бо кабылка, як съпецыяльна, неяк адмыслова падскоквала, падкідвалася ўгару азадак, падымала хвост і пускала такі струмень... А на бягу, ды калі яшчэ па ветры, і тварам да яе... Можаце самі ўявіць, што і да чаго.

Так яно было і тады, калі ён з жыдовачкай выправіўся ў жыту ці грэчку. Ханеў з шыкам, з вецирком уляцесь туды, каб каласы леглі на два бакі і не падняліся, каб грэчка раней часу адцівіла і на крупнік крупы высьпелі. Але толькі калыхнуў лейцамі і ляпнуў імі па баку кабылкі, закруціў над галавой пугай і фарсіста стрэліў ёю ў паветры, – жыдовачка западскоквала на мяккім сядзеніні і забіла ў ладкі – кабылка нібы ўзыляцесь уздумала, ускінула пярэднія ногі і адчыніла адзаду краныцік. Ды ня краныцік, а пажарны кран, падобна, крутнула. Такі напорны струмень абрыйнуўся на іх ужо зас্মяглыя целы, што абодва яны адразу ж аказаліся мокрымі з ног да галавы. І ня проста мокрымі, а съмярдзюча-мокрымі – ці то конюхі нечым напаілі кабылку, ці то яна сама так паспрыяла ім.

І само сабой, якое тут жыта, якая тут грэчка. Тут бы адмыцца ды прасох-

нуць, прачхацца. У кабылкі – як сапраўды пажарная бочка замест чэрава была. Яна ішла галопам і палівала, і палівала сваіх ездакоў, запальвалася сама, але астуджала іх. Ён, як кожны, хто меў справу з жывёлай, валамі і коњмі, ведаў, што тыя іншым разам, як кажуць, ідуць у разнос. Съмертны, да згубы, да страты саміх сябе. Нават самия рахманыя, калі прыпячэ ім — як і людзі, тыя ж беларусы, калі аб’явіцца нейкі Гітлер і трываць яго ня мае ўжо анікай рады — тады яны разъбіваюць да званьня ўсе вазы, рвуць збрую і нясуць, нясуць сябе на той съвет і мёртва падаюць у каляіну. А людзі, як Гастэла, ідуць на таран, кладуцца на амбразуры, заціснуўшы ў зубах вырваную з гранаты чаку, з голымі рукамі кідаюцца пад варожыя танкі.

Але яму здавалася, што такое больш уласціва мужчынскому роду. А каб жаночы, каб тая ж кабылка? Яна прынесла іх да рэчкі і тое, пэўна, добра. Як толькі вада дасягнула падбрушка, упала на ўсе чатыры ногі, і вазок не дазволіў плыні разъвярнуць яе і зацягнуць у вір.

Жыдовачка моўкі саскочыла ў воду і не азіраючыся ні на яго, ні на кабылку, – толькі ўсё ж падняла спаднічку і даволі высока, але яму ўжо было не да таго, – пайшла да берагу. І пешкі – у сяло. А ён пачуў знаёмы, ужо напаўзабыты голас:

– Перасыцерагаў жа, перасыцерагаў цябе, чалавечка. Глядзі, каб ты не загнаў сам сябе, як калгасная кабыла. Але яна яшчэ можа вярнуцца, бо ня мае задній памяці. У людзей жа гэтая дарога ў адзін канец. А ты слабы на ногі. Не забывайся, каб не прыйшлося, чалавечка, нанава вучыцца хадзіць.

І вось зараз ён, як сапраўды нанава вучыцца хадзіць. Паслья тых танцаў, што абышліся без яго, ногі амаль зусім адмовіліся яму служыць. Кожны крок, нават да ветру, быў як на той съвет. Доктар прапісаў нейкі ўколы. Да таго гарачыя, што ні ўседзець, ні ўлежачь. І ён вырашыў устаць і ісьці. Куды вочы глядзяць, куды пускае яшчэ зямля. Дзе ёсьць белы съвет. Ісьці праз гэтае сваё не магу, гарачы боль, і ня толькі ў нагах – усюды, дзе было яго цела. Бо мо дзякуючы болю, абязножана сіці спазнаў і адчуў ён вялікую асалоду дарогі, шляху-съцежкі, іх разумнасць і наканаваную прыдатнасць чалавеку. Шчасце ня меншае, чымсыці дараўана сіці каханьня і нараджэння першага дзіцяці і ўнука. Ня менш, чым долю мець сваю хату, свой кут – шчасце мець магчымасць ісьці. Ступаць па мяккай зямельцы, па выпнутых на ёй каранях бясконца мілых і дарагіх маўклівых, але слова маючых хвояй і асінаў. Па ашчаднаму да яго ног, ног кожнага чалавека і нават зьевера пругкаму, з розным адценнем фарбаў у розную пару году і ўзросту чалавека моху. Зялёна му ці падзялененаму з сінімі вочкимі зязюлінага лёну; беламу, моху грыбному – пясчаных хвойных узгоркаў; сівому збарадзеламу – верхавых балотаў са сыцілымі бліскавіцамі пасыпелых у іх самоце журвінаў.

Як ступаючы па самім сабе, ён ішоў па зямлі, па шашы, палявой дарозе, лясных съцежках і трохі наракаў на Бога, што ён перш-наперш адбірае ў чалавека тое, што яму больш да спадобы. І якая ж трапнасць стрэлаў Творцы. Чаму і адкуль такая трапнасць, няйнакш кожны чалавек наводзіць руку Усявышняга, выбірае сабе самае жорсткае пакаранье, у пароўнаньні з якім съмерць – збавеньне, бо за ёй на гэтым съвеце ўжо нічога для чалавека няма. Ні салодкага, ні горкага. А вось адбираць пры жыцці, цвёрдай памяці і ясным разуме самае дарагое... І што цікава, толькі праз незваротнасць, праз Божую кару чалавек уключае мазгі. А да таго жыве, што бязмозглае стварэньне, камаром ці мухай, якой толькі і дадзена, каб пладзіць заразу, есьці і класыці на той жа хлеб надзённы ўсяго існага, у тым

ліку і чалавека, засыць яму съятло. Класыці ня толькі на шыбіну ў вакне, по скудзь, але і на электрычную лямпачку. Нават на электрычную лямпачку. І не прыпякае ёй...

Нешта зацягваецца ягоны шлях. Ён даўно ўжо сышоў з шашы. Легкавікі затлумілі галаву. Вядома, замежныя. Нашыя не такія нахабныя. Не падкрадвающе неўпрыкмет, як гэтыя. Раўнучы дык раўнучы – ужо здалёк чутно. І гудуць, пагудваюць, страляюць, наядздаюць доўга-доўга — папалуднаваць можна. А гэтыя форды і мерсы, а яшчэ ўсякія хакамады – блісь, блісь, так іх за нагу. Зынячэўку выхопліваюцца, як галавешкі ці чорныя кулі пекла з ніадкуль у нікуды зынікаюць, дзяруць, растрэльваюць час і прастору. Прастору, пэўна, ужо будучыні, таму і чамярэ галава, што дабывае свой век у мінульым, напрыканцы другога тысячагоддзя.

Вось таму ён і збочыў з шашы, каб чорны рой хуткіх шэршняў і трутняў не ганяў яго, што цуцыка, па асыпіднай мёртвай костцы зямлі, па перакуленым далёка наперадзе і ззаду асфальце. А неўзабаве сышоў і з абочыны: высыпаная гравіем, яна была жорсткай для яго ног. Наперадзе, па правую яму руку, ужо відзён быў указальнік нейкага населенага пункту, хутчэй за ўсё вёскі, якая хавалася недзе ў лесе, бо хатаў каля шашы ня мелася.

І ён съцежкай, бы па вяроўчыне ці кладцы, якую пракінулі сабе пад ногі гонкія, хаця і даволі плячыстыя хвоі, памкнуў у ту ю невядомую яму лясную вёску, загадзя радуючыся блізкай сустрэчы з незнаймым, але прывабным ужо яму чалавекам, яго жытлом, садам, полем, агародам. Усім тым, што заўсёды несла яму адчуўянне навізны, бясконцасыці і разнастайнасыці жыцьця. Дзеля чаго ён і сёньня падняўся на свае хворыя ногі і прымусіў іх падпараткоўвацца дарозе, няспыннасыці чалавечага шляху. Дзеля чаго ён згадзіўся ехаць у гэты, па-сутнасыці калгасны, санаторый. Пуцёўка ж амаль бясплатная – дзесяць працэнтаў ад сабекошту. А што такое дзесяць працэнтаў пры яго ваеннай пенсіі... Дзякую Богу і Іосіфу Вісарыёнавічу, а сёньня дык і Аляксандру Рыгоравічу. Адзін выхапіў яго з вясковай ваеннай і пасыльваенай галечы і жабрацтва, дараўваў сытнае гарадское жыцьцё, другі – прызначыў добрую пенсію і спраўна выплючвае яе. І ён сёньня ў сваёй вёсачцы, што зноў так імкліва наблізілася, упала ў пасыльваеннае жабрацтва, ці ня самы заможны, хаця і часткова бязногі чалавек. Але, зноў жа, дзякую гэтай бязногасыці-карміцельцы. Дзякую яшчэ раз і табе, Аляксандр Рыгоравіч, за тое, што даеш магчымасыць лячыцца ў санаторыях.

Праўда, магчымасыць гэтая, калі ён убачыў санаторый, ня вельмі яго ўзрадвалі. Ён мо яшчэ б і прыплаціў каму, каб толькі пазбегнуць такой ласкі. Гэта быў сток, зылі і адстой людскіх няшчасыці, бедаў і хваробаў. Вырашылі, пэўна, ўсё ж дзесяць працэнтаў ад сабекошту. Санаторый быў ня здольны прыняць і зъмісціць у сабе адразу столькі вясковага і гарадскога, чарнобыльскага, у большасыці дзіцячага гора, калецтва і абяздоленасыці былых маладетніх вязніяў фашыстоўскіх канцэнтрацыйных лагероў і такіх, як ён, проста зынідужаных ад вайны, вольнага жыцьця і прымусова добрахвотнага шчасця.

Гэта была незажывальная чалавечая рана на целе яшчэ жывых, але ўжо прывараных да пракаветнай непазыбежнасыці пакутнікаў. Рана, нябачная съвету, адведзеная, прыхаваная ад людскога вока, прыкрытая пасыльваеннымі пасадкамі хвойнага лесу. І санаторый нагадваў нешта таксама даўно і закарэла-хворае, і напаўастылае. Яго нутру хранічна не хапала цяпла. Галоўны стары корпус яшчэ так-сяк абаграваўся. Кацельная рабіла на заўсёдным паліве-салярцы ці мазуце. А ўсе шматлікія больш познія пабудовы і надбудовы былі пераведзеныя

на новы кацёл, які тапілі абрезкамі і тырсой з лесапілкі, што знаходзілася непадалёку. І ад той тырсы і абрезкаў да пакояў катэджаў і карпусоў дасягалі толькі халодныя дрыжыкі. І ў санаторыі ўвесь час нешта рвалася, калацілася і зынікала.

Па ўсім, насыпела неабходнасць рабіць з ім нешта радыкальнае, хірургічнае, а не макіяжыць, наводзіць касьметыку і бясконца рэанімаваць у чаканыні нейкага цуду – само загоіцца ці адпадзе. Але менавіта на гэтым трymаўся ня толькі санаторый, усё навокал – ад вёскі да гораду, раёну, вобласці і сталіцы – уся краіна. Як началі пры Хрушчове яшчэ, каб некуды рухацца паравозу, разъбіраць адзаду рэйкі і пераносіць наперад, так і па сёньняшні дзень разъбіраюць. І едуць, едуць, едуць: “Наш паровоз, вперед лети...”

Хворы, але з прыгожым фасадам, асфальтаванымі дарожкамі, драўлянымі скульптурамі ўзбоч іх, альтанкамі з карункавай разьбой па дрэве, санаторый зімой і летам папаўнялі, насычалі хворымі людзьмі, падкормлівалі па разнарадцы гэтых выпхнутых на папраўку здароўя калекаў грашыма ад розных дабрачынных фондаў. Такім чынам рана накладвалася на рану, адна хвароба на другую – убства атрымлівалася неверагоднае, але нябачнае съвету і ўмела прыхарошанае.

І што самае дзіўнае, амаль што немагчымае – гэтае ўбства, падфарбаванае, напарфумленое, гэтая схаваная ў партызанскім лесе жывая рана ўвесь час ня толькі смылела, гнойна злавалася, але і спрабавала сутаргава весяліцца. Штодзень, ці, праудзівей, штовечар санаторый ладзіў танцы. Танцы, танцы, танцы. Да іх рыхталіся ўжо на самым пачатку дня. Жанчыны запасаліся парфумай – тынкоўкай, мужчыны – гарэлкай.

І гэта яшчэ адно тлумачэныне, чаму ён прымусіў сябе падняцца на ногі і ссысці богведамакуды.

Але ж куды гэта ён ідзе, куды чэрці нясуць яго? Куды гэта, як пятлёй, уцягвае яго лясная пакручастая съцежка? Ужо даўно ён павінен быў сустрэцца з вёскай, што падала яму знак на шашы. Знак падала і схавалася, нібы распачала гуляцца з ім, як скрэз зямлю правалілася. І лес пайшоў, здаецца, не зусім зямны. Хвоі і раней былі на дзіве прыдатныя чалавеку для якой толькі пажадаеш патрэбы: і на труну, і на лодку, і на сталярку. А тут стаяць як прыходні нейкія з далёкага нябыту: неахопныя – у тры ці больш абдымкаў, зубрына-бурыя, такія ж няўклюдна шурпатыя, каравыя. Вока на іх адпацівала, у той жа час нечага палохалася, перасыцерагалася. Параненая былі, хварэлі хвоі. Падсочаныя. Прывораныя да вынішчэння – гэта заўсёды так робіцца. Перад тым, як съсекчы хвою, з яе выцягваюць усе гізунты, забіраюць сок, смалу-жывіцу. Мо і правільна. Толькі правільнасць гэтая не зусім людская: укарочваеца век ужо съсечанага расьпілаванага на дошкі й брус дрэва. Укарочваеца і завешчаны век самога лесу, бору. Першым пакідаюць яго грыбы, потым мурашкі са сваімі мурашнікамі. За імі сыходзяць птушкі, звяяры і, як ні дзіўна, дабрыня, лагоднасць да ўсяго жывога і жыцця. Пасяляеца і пачынае раскашаваць і баліваць набрыдзь, нежыць, што скарачае ўжо век ня толькі бору, ня толькі дрэву – самой зямлі. Страх ітрывога.

І яму падалося, што ён чуе жалобны стогн зямлі. Стогнуць хвоі, стогнуць бугры, на якіх топчуцца хвоі. І пад зямлёй нехта асуджальна ўздыхае і ўгневана варочаеца. Ён не пасьпей прыдумаць, хто б гэта мог быць, як выйшаў на могілкі. Вельмі нечакана і непажадана. Менш за ўсё яму б хацелася ба-

чыць перад сабой могілкі. Але яны паўсталі перад ім як нешта толькі што народжанае ці тагасьветна адроджанае. Выйшлі з-за трох хвояў, якія зрасліся між сабой і засыцілі яму съцежку. І ён вываліўся са съцежкі праменякі на, нібыта съпецыяльна для яго пастаўленую, пацягнутую блакітнай фарбай лаўку.

Толькі сядаць на яе не захацеў. Адмахнуўся нават і перахрысьціўся, як ад нячыстай сілы. Прытуліўся плячыма да рэдкага ў гэтым бары граба, да дрэва, якое з дзяцінства паважаў і трохі нават пабойваўся, бо не адчуваў яго і не разумеў: навошта яно дадзенае чалавеку. Граб не дапускаў да сябе птушкі і нават вавёркі. І быў цвёрды ў гэтым, наогул не па-мясцовому, не па-тубыльску цвёрды. Яго ня надта брала поскудзь. У ім рэдка зъяўляліся, выгнівалі дуплы, бо граб трymаў свае парасткі, сукі, як, мо, трэба трymацца свайго, пэўна, і тутэйшаму чалавеку, а не дазваляць валіць сабе на галаву кожнаму, хто мае такія-сякія крылы ці пахвалецца, што іх мае. І яшчэ адная адметнасць гэтага дрэва, адзнака яго моцы, сілы: зімой у маразы, калі яго спрабавалі съекчы, граб злосна, снапамі сыпаў іскрамі. Што найбольш уражвала: падумаць толькі і пазайздросціць – нікчэмнасць нікчэмнасцю, а як змагаецца за сябе! Не паддаецца нават сталі, сякеры. І съечаны здольны адпомысціць свайму губіцелю. Сагрэць, згараючы да шчэнту ў печы, усыпіць і ўсыпіць съмяротна, мёртвым сваім духам, чадам.

Цяпер жа, ён адчуваў гэта плячыма, усім целам, ад граба ніякай пагрозы яму не сыходзіла. Здаецца, нават наадварот, лёгкае далікатнае спачуванье. Нібыта дрэва адчувала яго загнанасць, тое, што ён хворы на ногі. Імкнулася зрабіць яму палёгку, крыху падацца назад, каб ён мог больш нахіліцца, утрымлівацца на ім як бы навісу.

Так ён і трymаўся. Мімаволі. Бо вельмі ж вялікія, неахопныя яго вокам распасцерліся перад ім, на першы погляд, зусім звычайнія вясковыя, лясныя могілкі. Неагароджаныя, пад аховай і вартай пракаветнага бору. Хвоі расылі і на саміх могілках. І стаялі сярод крыжоў і помнічкаў з мармуроўкай крошкі таксама падсочаныя, што абурыла і ўгнявіла яго да новага гарачага прыступу невыноснага болю ў нагах. Вось жа нелюдзь дык нелюдзь, падумаў ён, каб табе труну зрабілі з гэтых могілковых безбаронных дрэваў. Дрэваў, што прыналежаць ужо нябожчыкам, старым, якія адпачываюць у іх цяньку, і маленькім дзесяцем; што, па-ўсім, не нагуляліся, не нацешыліся на гэтым съвеце, а цяпер усыщешваюцца хваёвай шышкай, бурштынавай смолкай. Гаспадар, хто толькі твая маці, хто твой бацька, і ў якога чортага ўдаўся ты, здатны і ласы нават і з дзярмой вяршкі здымаш?

Але ж куды гэта прывялі яго хворыя ногі, адпасці б ім, ня ведаць бы яму такога шляху. Рана яшчэ, рана. У тым, што могілкі неагароджаныя, няма нічога дзіўнага, яны амаль паўсяоль такія. У мясцовых уладаў, у сельсаветаў няма грошай. Няма жывой капейчыны нават для жывых, а мёртвия ў зямлі вытрымліваюць і так, ім ужо ўсё роўна.

Няма нічога дзіўнага і ў тым, што так багата маленькіх і спарахнелых крыжоў. Бацькам не па заробку даглядаць магілы сваіх дзяцей, хай Бог, анёлы пра іх клапоцяцца. Памяць жа сваіх бацькоў жывыя шануюць. Ставяць каменныя крыжы, мармуроўкі помнікі. Усё амаль як у горадзе. Толькі там вялікія людзі і грахі іх вялікія, і таму адмольваюць, аплочваюць іх на могілках вялікімі грашыма. А тут маленькія людзі, маленькія і правіны зямныя, маленькія грахі, і пагэтаму такія ж някідкі і танныя ім крыжы і помнікі, у каго на што, на якую

памяць хапае. Толькі вось нябожчыкаў нешта занадта. Перабор, лішак нябожчыкаў.

Ён пакінуў ужо граб і ішоў уздоўж могілак, прагнучы як мага хутчэй разьвітацца з імі, мінуць. Але яны не адпускалі яго. Нібыта трымалі знарок, быццам некім быў дадзены загад ім залучыць яго сюды і пакласыці сярод свойскага яму люду, ці паставіць, як стаяць яго равеснікі, вылепленыя з бетону і цэглы, з бетоннымі аўтаматамі ў насьцярожаных руках. Аўтаматамі нацэленымі, здаецца, ня толькі на нябожчыкаў, але і на яго, жывога яшчэ нябогу, ці мо таго, хто нябачны жыў у ім усе яго доўгія і сумныя гады на Зямлі.

Ён амаль ужо бег, яму здавалася, што бяжыць, так падсвядома прагнуй ён вызвалення ад могілак. Мільгалі ўваччу крыжы і абліскі, куляліся і рассыпаліся ў друх маленькія, дзіцячыя крыжыкі. І, не заўсёды толькі таму, што ён наступаў на іх: яшчэ толькі ў прадчуваныні яго, у набліжэныні да маленькіх і, як правіла, парослых збуцьвелай травой забыцьця дзіцячых могілак.

“Ды што гэта? Няўжо тут уся вясковая калгасная Беларусь пахаваная, — думаў ён, не знаходзячы ў нагах супраціўленнямагільнай траве. — Калі ж гэта толькі кончыцца, ці ёсьць у нашых могілак канец, калі толькі зылітуюцца над намі наша бязбожнае неба. Гэта ж колькі трэба народу, каб запоўніць столькі могілаў, спатоліць съмерць?” І ён ужо быў згодны ўпасыці тут, на чужой зямлі, сярод чужых людзей. Яны былі яму зусім ужо і не чужымі. А ў нечым дык нават і роднымі. Бо ён сам быў з іх. І зямля гэтая была ўсё ж яго. І якая розніца, дзе спачываць старым касцям, бо з краю ў край, наперадзе і адзаду адны толькі могілкі, і нічога апроч гэтых могілак на съвеце не існавала. Не было, ня мелася нічога.

З адным толькі не магла пагадзіцца яго вясковая сялянская натура: упасыці і сканаць на могілках. Гэта было падобна да праклёну. Такую съмерць наўрад ці яму хто даруе. І перш-наперш ён сам сабе не даруе. Бо гэта ўсё ж хутчэй распуста: прыйсьці самому на могілкі, легчы і памерці. Больш прыстойна званіню чалавека паміраць чыста і сярод чыстага: у полі і лесе. За плугам ці нават на дрэвотні з сякерай у руках. Хаця сёньня на съвеце ўсё больш заручаных са съмерцю дзяцей. Яны не саромеюцца паміраць гуляночы, у блудзе. Нячыста, брыдка, як і жывуць. Але ён так нязгодны. Ён так не дамаўляўся. І таму паўстае: не і не.

А калі ўжо яму гэта наканавана, то хай хоць вочы напасьледак ня ўбачаць такога.

Ён заплюшчыўся і нейкі час брыў на могілках невідущча. І было дзіўна — нідзе не спатыкнуўся, нідзе не зачапіўся за крыж ці магільнью агароджу, не набіў гузака, сутыкнуўшыся з дрэвам, хаця пошум хвой над сабой чую выразна.

Гэта так зьдзівіла яго, што ён вымушаны быў спыніцца і расплюшчыць вочы. Ніякіх могілак перад ім не было. Ён падумаў, што гэта толькі прымройлася яму, што ён трывальнік ад болю. Але калі павярнуўся назад, зноў убачыў могілкі. Толькі яны яго цяпер не палохалі. Ён мінуў іх, прайшоў праз іх. І трэба было ісці далей. Толькі — куды? Куды ідуць людзі, выходзячы з могілак, што былі на ўсю зямлю і неба, куды ад іх?

Хаця гэтае пытаныне, калі падумаць, і не такое ужо і складанае. Калі ёсьць могілкі, то недзе побач павінны быць і людзі. Чалавек ня любіць далёка адыходзіць ад могілкі. Ён прыпнуты да яе ўжо назаўсёды, як толькі паставіць

некаму са сваіх крыж. Паставіў і ўсё – прышпілены тым крыжом да роднай зямлі і да ўласнай магілы як стрыножаны конік на ланцугу ці вяроўчыне на выгане за вёскай. На крыжы, пад крыжом, за крыжом

І лепшае сьведчанье гэтаму – рэчка наперадзе. Толькі аднае і розынцы, што зусім не чалавек імкнецца да рэчкі. А яна, рэчка, бяжыць да яго, цячэ пад яго, як пад замшэла ўляжалы камень. Мыє, спатольвае смагу няспыннай плынню. Вечным цёкам водаў Леты надае ўражанье, ілюзію, што гэта не яна, рэчка, рухаецца і рупіць чалавеку, а чалавек дбае пра сваю будучыню і будучыню сваіх нашчадкаў, пракопвае і пракопвае ім новае рэчышча, жыватворыць.

Толькі, па-ўсім, гэта рэчка не была жыватворнай, хаця і імя ёй, ён прачытаў на слупе, Рухавая. Рэчка зусім не адпавядала свайму імені, бо была вельмі ўжо праменская. А ўсім і кожнаму вядома, што здолынае выпраміць і гарбатага. Падобна, так выпрамілі тут і рэчку. Глыбіня ў ёй засталася, і цёк вады захаваўся, толькі быў ён, цёк той, чорны. Чорная вада, як учарнелая ад болю застойная кроў, сплывала па чорным рэчышчы ў чорны ящэ па гэтым часе альховы лес, нібы недзе ўзарала хворыя палеткі хворага краю і хацела прыхаваць гэтую хваравітасыць. Пазбавіць ад яе людзей і зямлю, уздымала, падхоплівала глебу і несла яе ў нябыт. Сыпяшалася, нібы ведала, што ў яе ўжо няма часу, закончыўся ці канчаецца яе век, век усяго існага тут. Непадалёку ад могілак, яна адна засталася жывой. Адзіная, апошняя рэчка на гэтай зямлі. Мо нават рэчка тых небарак, нябожчыкаў, магілы якіх ён толькі што мінуў. Іх адзіная, тагасьветная ўжо радасыць і суцяшэнне. І рэчцы наканавана пазбавіць нябожчыкаў ужо і глебы, зямлі.

Ён праз хісткі масток, наладжаны з кладак, тоўстых распластаных надвая хваёвых калодаў, перайшоў рэчку – крыху толькі затрымаўся пасярэдзіне, імкнучыся ўбачыць, разглядзець у чорнай плыні ракі нешта жывое. Вада была мёртвай і ўцягвала, уцягвала яго ў сваю плынь. Клікала і чаравала, нават вабіла і загадвала падпарадкована ёй. Але ён устояў. Сыйшоў.

Ступіў на другі бераг ракі, з якога ўжо бачылася нешта жывое. Не, ня вёска, ня хаты і нават ня іх коміны: шэрая, суровая нітка электрычнага проваду. Павучына тонкая здалёку і ў нябеснай высі, здаецца, ненадзейная, дрогкая, ён адчуваў гэта – наогул стаў вельмі ўспрымальны, як толькі перайшоў рэчку, ступіў на другі бераг, – пругкая ад прытоенай у ёй сілы і невядома кім ніспасланага і неймаверна закрытага, патаемнага жыцьця.

Скіраваны тым трымклівым провадам, ён неўзабаве выйшаў і на вёску. Але па першасыці яму здалося, што ён зноў трапіў на могілкі. Бо раней за хаты на ягоным шляху паўстаў сад. Мёртвы сад ці сад мёртвых. Не, ён быў ня высечаны, ня высахлы, нават зімой і маразамі не прыхоплены. Зьдзічэлы. І паныла маўклівы, як недагледжанае, а мо і кінутае бацькамі дзіця, што страціла ўжо ўсё людскае, а конча зъвярынага не займела.

Як ні дзіўна, садовае дрэва, прўна, больш чуйнае за ўсё іншае жывое на сьвеце. Яно чуе і бачыць ўсё далёка наперадзе сябе, мае слых і зрок на мінулае, таксама прадбачыць і будучае. І існуе, жыве, здаецца, больш ня сённяшнім мітусыльвым днём, а жыцьцём сваіх папярэднікаў ці не народжаных ящэ нашчадкаў. І гэтыя нашчадкі, а разам з імі, падобна, і далёкія папярэднікі-прашчуркі, што ўжо існавалі ящэ да Адама і Евы, абудзіліся ў яблынях і грушах. Іх голае і сухое гольле сумна суседнічала з нахабна ўчэпістым і чырвона на браклым ужо вясной, вытыркнутым, што шыла ў неба, дзікім. Мо таму ствол

дрэваў шурпаціўся і каросыліва лушчыўся. Плакаў адмерлыімі ўжо ў ім съязьмі.

Сад, як і могілкі, быў бясконцы, нібы пасаджаныя не адным чалавекам, гаспадаром, і нават не калгасам, а ўсім съветам. І дрэвы не лягчаліся, як па сёньняшній завядзёнцы, былі ня карлікавыя, недарослыя, па-заечы палахліва прыцінутыя да зямлі, на жыцьцё і спажыву толькі аднаму пакаленіню, сабе, свайму хціваму чэраву, а разылічаныя на доўгі век, на будучыню, унукаў і нават праўнукаў. Сапраўдныя, яшчэ садовыя дрэвы, а ня зьеведзеныя і выведзеныя зынішчальнай, хіжай і прагнай існасьцю хуткаплыннага і бяспамятнага сёньня.

Хата, да якой ён нарэшце выцерабіўся са зьдзічелага саду, хатка, якая нечакана паўстала перад ім, аказалася зусім маленькай, нібы сад прыдушиў яе, увагнаў у зямлю, яна пусыціла там карані і толькі павінна яшчэ вырасыці. Калі ён наблізіўся да яе, зразумеў: гэтай хаце ніколі ўжо ня вырасыці, як не паўстаць з таго съвету, пэўна, і яе гаспадару.

Гэта было ўжо назаўсёды пакінутае чалавекам жытло. Хаця каля спрахлага і праваленага парогу стаяла маленькая місачка, па ўсім, для ката, а крыху на-воддаль пад зяўрыстай дзіркай сабачай будкі валялася крывабокая, зъедзеная часам каструля. На рагу хаты была прыбітая некалі чырвоная, а цяпер няпэўнага колеру зорачка, хутчэй белага, як сімвал нейкай белай няпэўнай дзяржавы.

Вечер нас克разь прадзімаў хату праз выбітыя і патрушчаныя шыбіны і крычалі, крычалі недзе мо ў глыбі сяла, а мо і з таго съвету нябачныя яму пеўні.

Ён міжволі заплюшчыўся, як зусім нядаўна на могілках, і пакліпаў прэч ад саду, што, здавалася, цягнуўся да яго голылем, імкнуўся схапіць і ўтрымаць. І пакаціць сярод сваёй дзічыны. Прэч ад хаты, у якой, па ўсім, жыў яго брат, салдат-франтавік, аб якім паклапацілася толькі зямля, а сам ён ужо ня здолеў. Пакінуў на зьдзічэнье свой сад, хату з катом і сабакам і пайшоў даваёўцаў на той съвет.

Ён ужо думаў толькі аб адным, як бы гэта з заплюшчанымі вачыма, забараняочы сабе слухаць пошум старога саду і журлівы шолах скразынякоў у асірацелай хаце, мінуць гэтую прыгавораную да тагасьветнасці хату і выбіцца зноў на шашу. Але на той час гэтага яму было ня дадзена.

Толькі разьвітаўся з франтавіком-садаўніком, яго садам і хатай, нават, здаецца, з вёскай, у якой той жыў, як пайшла, пацягнулася ў шэрую далеч вёска новая. Падобна, паміж імі не было анікай і мяжы: толькі тры кусты лазы ды перасохлы ручай. І вось ужо зусім іншае жыцьцё. Хаты былі ня ў прыклад той, што зьбіла яго з тропу, і блізка — не радня і не раўня. Амаль усе на даволі высокіх падмурках з бетанаванымі пад'ездамі і сцежкамі пад самы ганак, некоторыя і ня так даўно ашаляваныя — фарба яшчэ ня выцьвіла і не пачала ablazіць.

Але на ўсё ня надта і малое сяло яму сустрэлася толькі двое жывых. Два жывыя чалавекі. З хаты, падобнай і ў гэта вясновае няўчасьце, калі прырода пазяхала, ня ведаючы, прачынацца ці зноў класіція спаць, хата, што лялька, з чыста вымеченым падворкам, сувежавымытымі вокнамі пад чысьцюткімі блакітам аканіцаў, агародам з дагледжанымі і паднітымі, ускапанымі па восені яшчэ градамі, з такой вось хаты, лялі і цацы, выйшла жанчына. Вельмі да пары зьнешне сваёй хаце: сама цаца і краля, хаця ўжо і добрага веку, але фігурыстая, кашчавая і, як ён падумаў, па-сялянску цягавітая. Калі б яшчэ запрасіла яго ў хату, па ўсім адчуvalася, мужчыны ў хаце няма, — акуратнасць была вытан-

чаная і адмыслова жаночая, з налётам нават нейкай грэблівасыці, адчужана сыці да моцнай палавіны чалавецтва, – ён бы з задавальненем папоў гарбаты. Толькі яна яго нават і не прыкметіла: ці адвыкла ўжо ад людзей, ці залішне ганарыстая.

Другім чалавекам, што сустрэўся на яго шляху, як на неўрадлівай ніве: ад коласу да коласу не чуваць і голасу, так і тут ад адной жывой істоты да другой можна пазыбіваць ногі і здарожыцца – быў зусім стары вясковец. Ён ужо стаміўся абурацца тым, што вясна, сяўба на носе, а нікто і ня дбае. Ніхто не спраўляў звыклай гэтай пары работы, хаця гной з багата якіх хлявоў быў павыкіданы ўжо. Ён прынюхаўся: гной ляжаў на падворках, але ні з аднаго хлява не наносіла жывога – ні каровінага, ні парасячага дыханья і паходу. Зразумеў: хлявы, як і хаты, – пустыя. Адно толькі званыне: хлеў, хата, вясна, гной – адвечны сялянскі клопат. Няма ўжо яго, няма. І тут нечакана для самога сябе на адным з падворкаў убачыў звычайны сялянскі воз. Як ён яму ўзрадваўся. Яму і тром новым, съвежавыструганным съпіцам на адным з пярэдніх колаў. І каля таго возу, каля таго кола завіхалася стары, з адной рукой.

Ён хацеў падыйсьці да яго, паціснуць руку. І зрабіў ужо крок. Але прыпініўся: чаго гэта ён будзе бянтэжыць чалавека. Робіць сабе, хай робіць на здароўе. І, каб не перашкодзіць таму старому, пракраўся міма яго на дыбачках, як злодзей, як нешта ўкраў ці хацеў ўкрасыці. Хаця, на добры лад, яму і карцела нешта ўкрасыці, век такі ішоў – сёньня хто ня злодзей, той і не гаспадар, не хадзяян на сваёй хаце.

Але тут паўсюль была надзейная варта, што перасыцерагала таго хадзяіна, спыняла яго і адводзіла яго руку, заступала дарогу да чужога. Варта безаброннасіці пустых хатаў, іх бездапаможнай съвятасыці, вялікай і, лічы, мёртвай ужо крыўды. Гэтая крыўда прачытвалася і крыкам крычала на кожным кроку з прастуджаных хатаў, крыж на крыж забітых дошкамі вокнаў, з іх глыбіннай цемры, якая пасялілася ў пакінутых хатах ужо навечна, у іх адцураныні ўсяго чалавечага, а таксама жывёльнага. Пры назапашаным для той жа жывёлы сене, што яшчэ зараз стаяла ў стажках і ляжалася ў копах каля апушчэлых выпетраных хлявоў. Дзе-нідзе, праўда, яны яшчэ съвежапаскубана адблісквалі і залаціліся, хаця і вельмі неахайні, паміральны. А ў большасыці стажкі і копы былі не мінулага нават году саломы і травы, учарнелыя і ўжо бліжэй да зямлі ў сваёй перапрэласыці. Дух ад іх ішоў ужо атрутны і нясьвежы, як, дарэчы, ад усяго, што вось-вось павінна было зьнікнуць, узяцца прамам і развевеяцца па съвеце, каб ад вясковага жыцьця і чалавека не засталося і званыня.

Па ўсім, вайна была абвешчаная яму. Усіх іх зводзілі ціхенька ў глыбінцы, каб не прарваліся вонку і не дасягнулі сталіцы іх сарамлівы апошні стогн і съязза, што мімаволі выкочвалася са старэчых вачэй, што ня бачылі ўжо сёньняшняга дня, ня чулі яго. Бо ў іх вушах і ў іх вачах навек застыглі страх і жуда. Страх і жуда апошняй вайны. І паўстагоддзя яны адваргалі яе, былі згодныя нават ахвяраваць сабой, каб толькі адвесыці ад сваіх пасыля вайны пабудаваных хатаў. І не прыкметлі, і не пазналі, калі вайна зноў увайшла ў іх, здаецца, на стагоддзі стаўленыя хаты. Дагнала, абаваліла долу і жыўцом пачала разводзіць па магілах.

Пра вайну ён падумаў ужо ў невядома якой па ліку вёсцы, зьбіўся з ліку, мінаючы, праходзячы іх. Яны трymалі яго, нібыта ў палоне. Заставалася адзаду апошняя хата чарговай вёскі, здавалася, можна перавесыці дух, ужо чутно, як раве, сумуе, пзўна, па ім, шаша, якую ён так неасыярожна пак-

інуў, з якой сышоў на запрашальна і літасьціва мякенъкую, мілую з маленства лясную съцежку. Але замест шашы зноў пачыналася вёска. І вось у такой чарговай вёсцы, даволі вялікай, ці не цэнтральнай сядзібе калгасу, а мо і саўгасу, якраз пасярэдзіне яе, яму сустрэліся нейкія дзіўныя камяніцы і мураванкі з чырвонай цэглы, шэрага граніту з аздобай і ўкраінамі каліровага мармуру. Будыніны аб двух і нават трох паверхах, з басейнамі і фантанамі калі ўваходу ў іх і па ўсёй перад імі плошчы, нават, падобна, вадаспадамі, галерэямі, крытымі пераходамі з адной мураванкі ў другую. Нешта зусім не вясковае, казачнае і данельга разбуранае, раскіданае, месцамі пераломленае, нібы тут біла прамой наводкай армейская гармата і пяхота, а то і АМАП, бралі гэтыя мураванкі штурмам, столькі па съценах іх было гары, сажы. І надпісаў на менш, чым на Рэйхстагу. Толькі пахабных: хто каго, дзе і як.

Ён зразумеў, што перад ім гандлёвы цэнтр некалі, пэўна, знакамітага і заможнага калгасу. Шчасльвыя людзі будавалі яго сабе, спадзеючыся на дабрабыт, неабмежаванасыць і неабсяжнасьць свайго жыцця. І ўсё гэта было ў адначасьце зынішчанае, згвалтаванае, раскрадзенае.

І знакі гэтага адносна нядайняга, съвежага крадзяжу яшчэ былі ў наяўнасці, ужыве. Толькі рассыпаліся ўжо дружам, пазарасталі быльнікам – горкі павыдзіранай са съценаў камяніцаў чырвонай цэглы, дзікага каменю і абліцовачнай дэкаратыўнай пліткі, што навалам ляжалі калі суседніх з цэнтрам хатаў.

Гаспадары тых хатаў, пэўна, таксама меркавалі жыць доўга, ладзіць і ладзіць жытло. Але прабіў і іх час. Давялося пакінуць свае хаты, і па іх селішчах, як Мамай прайшоўся, нейкі новы рабаўнік, немец ня немец, фашист не фашист – рэзрух, Цмок і Гіцаль-акупант. І іх ваяўнічая тэхніка яшчэ стаяла тут, непадалёку ад хатаў і разынесенага ёй ушчэнт гандлёвага цэнтру: груды абгарэлага жалеза, трактары, камбайны, самазвалы. Шкілеты толькі ад былой калгаснай тэхнікі. Тут, пэўна, некалі месціцца калгасны меҳдвор.

А цяпер усё разам – былы гандлёвы цэнтр, былы меҳдвор і набліжаныя да іх хаты з пазыдзіранымі ветрам дахамі, чорнымі праломінамі съценаў, з зяўрастымі і пустымі вачыма аканіцаў нагадвалі яму адначасова і Сталінград адразу ж пасъля вайны, і негрыцянскі Гарлем. Гарлем ён, праўда, бачыў толькі па тэлевізары, пасъляваенны Сталінград — на свае вочы: быў там на экспкурсіі. Успамін пра герайчны горад падбадзёрыў яго. Разам з жalem, стогнам і болем узынікла жаданье трошкі і самому пазмагацца, трошкі паваяваць, пакуль жывы. Адпомсыціць. І яму мімаволі падумалася, што ў гандлёвым цэнтры на другіх паверхах можна было разъмасціць узвод снайпераў, а ўнізе – калі роты аўтаматчыкаў, напаўправалены цементаваны пограб мог бы паслужыць кулямётным гняздом.

Толькі вось цэліць у каго, каго нішчыць, па кім страляць? Цэль была, здаецца, адзіная – толькі ў бязчасьце, у гады, якія спарадзілі такое, дазволілі адбыцца такому. Але – гэта ў першую чаргу ў самога сябе, у такіх жа, як ён, недабіткаў вайны, недаждыткаў савецкага ладу, калгаснага...

Хто толькі іх сёньня так пастроіў, хто давёў да такога жыцця? Нечым абнадзеіў і, як некалі ў калгас, строем павёў на могілкі, на той съвет. Знайсьці б таго нелюдзя, пабачыць яго твар і плюнуць у вочы.

І ён плюнуў сабе пад ногі, і старанна расыцёр. Узыняў галаву, зірнуў на таполі, што расылі ў круг былога гандлёвага цэнтра. Тыя таполі нечым уразілі яго яшчэ раней, як толькі ён іх убачыў. Але тады ён так і не зразумеў, што

ў тых дрэвах дзіўнага, чаму яны выдзіраюць яму вочы. Цяпер жа ўсё стала на свае месцы. На кожнай таполі віднелася шпакоўня. І ні ў адной з іх не было шпакоў, хаты яны даўно ўжо вярнуліся з выраю... А мо і не вярнуліся, падумаў ён, мо і ў шпакоў такі ж, як і ў людзей, жыхароў гэтай вёскі незвартны вырай. Пуста было, глуха калі шпакоўняў, нават вераб'і не віліся калі іх. І ён ціхенька засыпаваў: “Здесь птицы не поют...”

Злавіў сябе на песьні і ледзь не прыкусіў язык. Кінуўся прэч: хутчэй, як мага хутчэй з гэтага вясковага сялянскага жыцця ў стойла, у той дзесяціпрацэнтны злыў і адстой, куды яго скінулі. У жывую чалавечую рану, што яшчэ хоць і запалена, але ж дыхае, бруіцца сукравіцай і гноем і смыліць, курчыцца ад болю, таму што боль неадчэпны ад чалавека і мо крыху нават больш за яго прагне жыць. Боль – неўміручы правадыр жыцця.

Ён амаль што выдзерся з вёскі. Заставалася мінуць адзіную канцавую хатку. І ён, нягледзячы на такі сумны дзень, сумную сваю дарогу, быў рады вітаць і бачыць яе перад сабой. Бо ўвогуле любіў канцавыя хаты, канцавых людзей. Было ў іх нешта патаемнае і прывабнае яму. У забытых ім ужо маладых успамінах нехта жыў у такой вось хаце і назаўсёды быў паселены ў яго воку: сукенка белая ў зялёны гарошак, русая каса на грудзях, мо крыху буйныя, але роўненъкія і прыязныя белыя зубы і... і ўсё. Нават твару памяць не захавала: толькі верабейчыка, якога цікуе на мураве кот, а самога ката цікуе верабей. І ад гэтага ўзаемнага і вечнага паляваньня такая слодыч, такая радасць, што не хапае цела, каб іх туды памяцьці. Радасць большая за яго.

І ён, канешне, напрыканцы свайго шляху ня мог абмінуць канцавую хату, не зайсьці ў адведкі да яе. Хаты ўсё яго цела і душа, калі яна яшчэ ня выгарэла, ліпела ў спапялённым ужо целе, былі супраць. Ён і сам разумеў, бачыў, што гэтага рабіць ня трэба. Нічога добра га ў той хаце не чакае. Але ж, як кажуць, калі нечага вельмі ўжо хочацца, то ня толькі можна, але і трэба. Чалавек ласы на свае і чужыя каўбасы, бо без жаданьня ён ніхто. А з другога ж боку, калі падысьці да гэтай канцавой хаты, аднаму яна сапраўды канцавая. А другому... Так што гэта гледзячы, адкуль і куды ідзе чалавек.

Дзьверы хаты былі запрашальна расхлябаненныя. Насыцеж. Не хапала верхнія завесы, і яны напаўсатлелай дошкай абапіраліся на гнілы жоўта-спарахнелы ганак. Дошкі былі тонкія, выгіналіся пад ветрам, і тады чутно было, як парыпвае і ціхенька ляпае па жалезу клямкі руды яе язычок. Гэта старажытная клямка-самакоўка ўсыцешыла і абрадавала яго. І пры пустой пакінутай хаце ў ёй была душа.

Угнуўшыся, столь відавочна прыціскала ўжо хату да нябыту, да зямлі, ён прайшоў сенцы, адчыніў дзьверы і зайшоў ў хату. Папераджальная прадчуваныні спраўдзіліся. Нельга было сюды ісці, заказана. Вокны ў хаце былі ўрэзаныя з усіх трох, нават чатырох бакоў, – маленькае шкельца выблісквала і ў глухія цёмныя сенцы. Шыбы ва ўсіх былі выбітыя ці выдзертыя. Затое на кожным акне захаваліся фіранкі, не сказаць, што абы-якія, цікавай карункавай віскозы і чыстыя, вымытыя, ці то непагаддзю, ці мо і чалавекам. У красным куце, дзе звычайна вешаюць іконы, на паліцы стаяў дынамік і на ўсю хату сипяваў нешта прыдуркаватае. Бога ў хаце не было. Ён спужаў і прагнаў з паўзмроку чарэну печы некалькі кажаноў. Куды яны падзеліся, пайшлі адразу ў пекла ці выхапіліся праз вокны ў прыгаломшаную цымнасць вясновага дня, прасачыць не пасьпей.

Асьляпіла, засыціла вочы нешта куды больш жахлівае за кажаноў. Пася-

рэдзіне хаты стаяў стол, засылены абрусам, зноў жа чыстым, съпярэшчаным толькі як мышынымі катыхамі, невядомымі яму знакамі, няйнакш кабалістычнымі, наколькі ён здольны быў меркаваць. Пасярод таго стала ляжала, па-ўсім, ня так даўно адсечаная казыліна галава – кроў на ёй і на абрuse была яшчэ не скамянелая, і вочы былі не запальня ў вачніцах, а лупата выпертыя, нібыта галаве ўсё яшчэ балела. З казылінага роту тырчэла незапаленая цыгарэта. Яшчэ на стале стаяла некалькі агаркаў съвечак і ляжаў нож. На падлозе паўсядна валяліся выкарыстаныя прэзерватывы, медыцынскія шпрыцы.

Ён скінуў шапку, тройчы перахрысьціўся, паклыпаў да кута, на якім стаяў дынамік, на што-небудзь іншае сілы ў яго ўжо не было, нават пакінуць хату ня здолеў. Як стаяў, так і асунуўся на лаву, нязводна пазіраючы ў блекларудое казыліна вока, на цыгарэту ў роце, ловячы сябе на вар'яцкім жаданыні прыпаліць тую цыгарэту. Даць казлу прыкурыць. Мо ўсё ж ня так непамысна будзе. Перад самай барадой казла ляжала раскрытая кнішка. Скразьнякі, што з канца ў канец прадзімалі хату, перагортвалі старонкі той кніжкі. І было поўнае ўражаныне, што гэта робіць казёл, што ён чытае кніжку, такі глыбокадумны быў яго выгляд, і тагасьветны позірк, здаецца, асэнсаваны.

Радыё перастала блазнаваць, загаварыла на чалавечай мове. З чаго яно пачало, прапусьціў, але далей усё гучала выразна. Як у горадзе ці ў яго хаце і санаторый, калі яго гучаныне не забівалі праіржавелыя ў прыбіральні трубы і страшэнна бурклівы, пэўна, нечым ці некім бязьмежна пакрыўджаны ўнітаз.

Калі паглядзець збоку, мо гэта выглядала і недарэчна. Стары, зньяможаны чалавек з непакрытай сівой галавой сядзеў у пустой пакінутай хаце, асуджанай і прыгаворанай ужо, як і сам ён, скляпенна сырой і змрочнай, пільна ўглядаяўся ў мёртвую казыліну галаву, што ляжала на стале перад ім, сачыў, як вецер кудлачыць і казыча, як і яго валасы, казыліную бараду і ўважліва, да дрыжыкаў, да сутаргавасці слухае радыё. Плямкае губамі, нібыта гэта ён і ёсьць тое радыё. А з дынаміку ў той час разълягалася, пэўна, ня толькі па хаце, але і па падворку: “Обстановка в стране продолжает стабилизоваться. Растет благосостояние нашего народа, почти шестьдесят лет не знающего ужасов войны и охватившего почти весь мир террора...”

– Усё так, усё правільна, – перастаў плямкаць губамі, уголос ужо сказаў стары. – Ды толькі... толькі б яшчэ крышачку жыць стала лягчэй...

Далей сталічны дыктар радасна паведамляў, што, як і наколькі падрасло ў краіне, у яе народу і ў яе кіраўнікі: валовый доход на душу населения, импорт, экспорт, авторитет и рейтинг.

І ён зноў усё ўхваліў уголос, як пераклаў на сваю мову:

– Добра, добра ўсё. Але ж каб трошкі ды лягчэй чалавеку жыць было.

На што радыё яму адразу ж і адказала:

– Крепнет наш беларускі рубль. Курс доллара продолжает падаць.

– Вельмі добра, – ухваліў стары. – Выдатна, што ты абваліў, паклаў доллар. Але і на наш рубель, ды каб жа можна было хлеба купіць...

І тут яго зноў супакоілі:

– Уже в следующем году в Беларуси и России будет введена единая денежная система. Активно продвигается вперед и набирает силу процесс интеграции...

Што такое інтэграцыя, ён ня ведаў, а мо і ведаў ды сумняваўся. І яму патлумачылі.

– Белоруссия активно ведет переговоры с Россией о едином экономическом пространстве. Переговоры свидетельствуют...

Тут ён вінаваты, не дачуў, праслушаў, аб чым яны “свидетельствуют”. Чамусыці ўспомнілася сцыклівая кабылка, тое, як яна ўпала сярод дарогі, адкінула ўсе чатыры капыты, і ён сам занядужыў учора, ноччу ад гарачага ўколу ледзь не адкінуў свае капыты, ледзь не памёр. И ўсё ад *перагавораў*.

Перагаварылі, перагаварылі яго. А калі паглядзеце трошкі далей, кінуць вокам назад, дык ня толькі яго – краіну. Бо няварта аб усім паведамляць уголас усяму съвету. За плячыма, а мо і на плячы ў кожнага сядзіць нехта нябачны, сочыць, слухае, зазірае ў очы, і калі што ня так, калі пачынае заносіць чалавека, пачынае ён загаворвацца... Зынікае ня толькі чалавек, але і цэлья краіны. Зямля можа нават зьнікнуць.

І ўсё ж, нягледзячы на гэтыя свае горкія разважаныні, на добрую яшчэ і доўгую сваю і ня толькі сваю памяць, ён і ня думай наракаць на радыё. Ён быў згодны... Ды з усім ён быў згодны, седзячы ў гэтай наскрась апаганенай хаце, якую не маглі ўжо ачысьціць і скразынякі – так патыхала тут казыліным духам і Люцыферам.

І хопіць, досыць. Як бы там ні было, як там яшчэ ня будзе, ён сёньня добра прайшоўся. Час і дахаты. Паціхен'ку, памален'ку. Да шашы, а там мо і якая машина падхопіць, чаго яму цяпера ужо іх баяцца. Самае страшнае ён зьведаў. Прайшоў. У які бок ні кініся, ўсё адно і тое ж. Гэта колькі ж ён ішоў, а ўсё адна і тая ж краіна, адно шчасьце. Дык лепш ужо з аднаго няшчасьця ў другое, да сябе ў санаторый, бо там і тут яно ўжо зьведанае.

Але рана ён радаваўся свайму ўжо зьведенаму няшчасьцю.

Яно яшчэ не зусім было ім зьведана. Ня ўсё, не да донца. Самае страшнае было наперадзе.

Заканчэнне ў наступным нумары.

